

LIETUVOS DEŠINIŲJŲ JĖGŲ IDĖJINĖ TAKOSKYRA SOCIALINĖS POLITIKOS PAGRINDU PO STEIGIAMOJO SEIMO RINKIMŲ 1920 M.

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

Ivadas. Lietuviškoje istoriografijoje, vertinant XX a. pirmos pusės šalies politinį kraštovaizdį, nusistovėjo bemaž neginčijamas konstatavimas, kad dešiniųjų lietuvių politinį spektrą atstovavo krikščionių demokratų ir tautininkų struktūros, kurios bent iki 1926 m. valstybės perversmo laikėsi išvien ir kartu formavo konstruktyvią atsvarą kairiosioms jėgoms, dėl kurių lojalumo Lietuvos valstybingumo idėjai, beje, nėra taip visuotinai sutariama. Kartu labai dažnai manoma, kad tarp krikščionių demokratų ir tautininkiško nusistatymo veikėjų išpažintų vertybių nebūta didelių skirtumų, skyrėsi nebent tam tikri niuansai vertinant atskirus dalykus, o pačios šios politinės jėgos buvo kuo natūraliausi sąjungininkai prieš kairiuosius. Kaip įrodymas tradiciškai pateikiamas ryškiai matomas dešiniųjų politikų vaisingas bendradarbiavimas Lietuvos Tarybos veikloje 1917–1918 m., jų bendras indėlis skelbiant Vasario 16-osios Nepriklausomybės aktą. Chronologiškai einant, toliau nurodomas pozicijų derinimas Nepriklausomybės kovų, valstybingumo įtvirtinimo, pirmųjų vyriausybių formavimo epizoduose. Tradiciškai tokių naratyvų centre matome „klasikinę“ kairiųjų ir dešiniųjų jėgų priešpriešą, nesutarimai ar nuomonių išsiskyrimai pačių dešiniųjų (kaip ir kairiųjų) stovykloje bendrojo sintetinio pobūdžio, apžvalginuose darbuose retkarčiais šmėkšteli kažkur antrame plane¹. Tad menčiau smalsus skaitytojas tarsi „įpratinamas“ prie minties, kad, sakysime, dešiniųjų stovyklos vidiniai santykiai iki pat 1926 m. klostėsi gana pozityviai tolygiai, nebuvo didesnių sukrėtimų ar vingių.

Vis dėlto lietuvių krikščionių demokratų ir tautinės srovės veikėjų santykių permanentinio pozityvumo XX a. trečio dešimtmečio pradžioje išpūdis

¹ Pvz.: Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius: Lituanus, 1992; Alfred Erich Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, iš anglų kalbos vertė Alfonsas Eidintas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992; Juozas Jakštas, *Nepriklausomos Lietuvos istorija 1918–1940*, Chicago: Vydūno fondas, 1992.

gana apgaulingas. 1920 m. vasarą ir rudenį pasireiškusi abiejų grupuočių polemika spaudoje, kuri praktiškai neanalizuota, formuotų kaip tik priešingą suvokimą. Pavyzdžiui, 1920 m. rugsėjo 3 d. *Tautoje* Augustinas Voldemaras itin aštriais ir kandžiais žodžiais atsiliepė apie krikščionių demokratų publicisto, pasivadinusio Teologo slapyvardžiu, laikraštyje *Laisvė* dėstyta mintis. Garsiajam to meto politikui ypač užkliuvo Teologo frazė, kad „pagal šventos teisybės visi Lietuvos dvarai su inventoriumi pilnai priklauso mūsų darbo žmonėms, nes yra jų darbo vaisius“. „Dauguma sakys, kad tai iš kurios nors bolševikų proklamacijos“, – ironizavo Voldemaras. Toliau tekste, iškalbingai pavadintame „Slaptieji bolševikai“, ironiją keitė negailestinga kritika ir pasipiktinimas, kad cituotoji frazė kilo iš krikščionių demokratų aplinkos. Kai kuriems iš ilgamečių politinių pakeleivių (anoniminiam Teologui ir jo šalininkams) Voldemaras buvo itin griežtas: „Vieno iš dviejų jiems reikia išsižadėti: katalikybės, ar bolševizmo. Maišydami viena su kita jie tik tegali pelnyti veidmainių vardą. Nuosakusis bolševizmas šiuo atžvilgiu doresnis“. „Gal netolima ateitis parodys, kad [...] vadinamųjų krikščionių kelias veda į pražūtį“², – grėsmingai baigė publikaciją Voldemaras.

Ilgamečio tarpukario Lietuvos premjero ir užsienio reikalų ministro neįprastai aštrūs, netgi žeidžiantys žodžiai idėjiškai artimos partijos atstovams savotiškai glumina, kartu ir intriguoja, skatina panagrinėti iš pažiūros paradoksaliausios situacijos esmę. Išties, kas gi tokio išskirtinio turėjo nutikti, kas išprovokavo tautininkiškos minties autoritetą Voldemarą prapliupti tokia frazeologija? Sutikime, krikščioniškas vertybes išpažįstančių žmonių apkaltinimas bolševizmu skambėjo ir tebeskamba kaip visiškas nonsensas, prasilenkimas su sveiko proto logika. Tad paprasčiausiai galėtume manyti, kad fiksuojame asmeninių sąskaitų suvedimo netinkama vieša forma atvejį. O gal vis dėlto šis pykčio protrūkis buvo inspiruotas ne kokio nors subjektyvaus poelgio, konkretaus įvykio, o kilo kaip ilgai ir nepastebimai brendusio proceso santykiuose tarp partijų pasekmė? Juo labiau kad Lietuvos politinio gyvenimo laikotarpis, kuriame tai įvyko, išties buvo neeilinis, pasižymėjo didžiule vidaus bei užsienio politikos dinamika ir netgi dramatiškumu. Čia užtektų prisiminti, kad vos per kelių 1920 m. mėnesių atkarpą Lietuvoje ne tik įvyko pirmieji nepriklausomos valstybės parlamento rinkimai, keitėsi valdančiosios partijos, dar buvo nesibaigę ginkluotos Nepriklausomybės įtvirtinimo kovos, o šalia jaunos valstybės įsiplieskė kaimyninių galybių

² Augustinas Voldemaras, „Slaptieji bolševikai“, in: *Tauta*, Kaunas, 1920-09-03, Nr. 44, p. 2.

lenkų ir sovietų didžiulio masto tarpusavio karas, dėl geopolitinių poslinkių buvo atgauta ir vėl prarasta istorinė sostinė Vilnius.

Tam, kad išsamiai ir argumentuotai būtų galima atsakyti į šiuos išsikeltus klausimus, manytume, derėtų prie problemos eiti nuosekliai ir pirmiausia įsivertinti turimą istoriografinį įdirbį nagrinėjama tematika. Šiuo atveju mus pirmiausiai domina Lietuvos politinių srovių ir partijų XX a. pirmoje pusėje istoriografija, konkrečiau – lietuvių krikščionių demokratų ir tautininkiškos srovės istorijos tyrimai. Prabilus apie juos, tenka sutikti su partinės istoriografijos tyrinėtoju Mindaugu Tamošaičiu, teigiančiu, kad temai išskirtinis dėmesys pradėtas rodyti tik pastarajame dvidešimtmetyje³. Skaičiuojant net nuo Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. iki šių dienų, pasirodė tarpukario Lietuvos partijoms ir judėjimams skirti tikslingi moksliniai tyrimai tebeskaiciuojami vienetais. Kalbant apie krikščionis demokratų, solidžiausias ir išsamiausias darbas, skirtas šios partijos, o teisingiau – ištisos politinės srovės, judėjimo istorijai pasirodė 2014 m., parašytas jauno istoriko Artūro Svarausko⁴. Tačiau jis neatsirado tuščioje vietoje. Pirmieji ir pamatiniai darbai krikščionių demokratų istorijos klausimais buvo parašyti ilgamečio partijos lyderio kun. Mykolo Krupavičiaus⁵. Jis buvo pirmiausia politikas, todėl darbuose pateikė savą, idealizuotą krikščioniškosios demokratijos paveikslą, ištakas tiesiogiai vesdamas net iš XIX a. pradžios. Juo sekė išseivijoje apie lietuvių krikščioniškąją demokratiją rašę šios partijos aktyvistai Algirdas Jonas Kasulaitis⁶ ir Albinas Gražiūnas⁷. Nepriklausomybę po 1990 m. atkūrusioje Lietuvoje krikščioniškosios demokratijos ištakas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tyrinėjo Vilma Žaltauskaitė⁸,

³ Atitinkamą istoriografiją apžvelgiantis straipsnis pasirodė 2011 m.: Mindaugas Tamošaitis, „Lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija“, in: *Istorija*, Vilnius, 2011, Nr. 4, p. 49.

⁴ Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): Politinė galia ir jos ribos*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.

⁵ Mykolas Krupavičius, „Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija“, in: *Krikščionis demokratas*, Kaunas, 1927, Nr. 3/5, p. 17–65; Mykolas Krupavičius, *Liaudies tarnyboj*, (ser. *Visuomenininko biblioteka*), Kaunas: [M. Krupavičius], 1928; Mykolas Krupavičius, *Krikščioniškoji demokratija*, Stuttgart: Lux, 1948; Mykolas Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai: Straipsnių rinkinys iš jo palikimo*, Chicago: Popiežiaus Leono XIII fondas, 1983, ir kt.

⁶ Algirdas Jonas Kasulaitis, *Lithuanian Christian democracy*, Cleveland: Leo XIII Fund, 1976.

⁷ Albinas Gražiūnas, *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje: Lietuvos krikščionių demokratų partijos istorijos bruožai*, Vilnius: Tėvynės sargas, 1994.

⁸ Vilma Žaltauskaitė, *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pab. – XX a. pr.: Sociopolitinis aspektas: Daktaro disertacija*, Vilnius, 2000.

partijos kūrimosi pradžią iki Pirmojo pasaulinio karo nagrinėjo Regina Laukaitytė⁹. Pastaroji autorė nuosekliai perėjo ir prie partijos kūrimosi peripetijų Pirmojo pasaulinio karo metais¹⁰. Darius Bučelis truputį vėliau rekonstravo Krikščionių demokratų organizacinę raidą nuo 1917 iki 1920 m. birželio, pateikdamas detalius empirinius duomenis¹¹. Vėlesnio tarpukario laikotarpio krikščionių demokratų veikimą savo darbuose yra palietę Algimantas Kasparavičius¹², Gediminas Rudis¹³, kiti autoriai. Šalia to vėlgi esama nemažai publikacijų, skirtų su krikščioniškąja demokratija siejamų asmenybių biografijoms, politinei, visuomeninei veiklai nušviesti¹⁴.

Tautininkiškosios srovės istoriografijos situacija komplikuočiau. Kaip žinia, 1924 m. susikūrusi Lietuvių tautininkų sąjunga buvo šiek tiek kitos kokybės ir nuostatų organizacija, nei Pirmojo pasaulinio karo metais įsisteigusi Tautos pažangos partija, nors pastaroji ir tapo pagrindu susiburti pirmajai. Apskritai tautininkiškosios srovės telkimas XX a. pirmaisiais dešimtmečiais vyko komplikuočiau, su tam tikrais pertrūkiais. Iki šiol nėra

⁹ Regina Laukaitytė, „Bandymai įkurti krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 1992, Nr. 2, p. 29–41; Regina Laukaitytė, „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 1993, Nr. 2, p. 14–27.

¹⁰ Regina Laukaitytė, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 1994, Nr. 2, p. 38–50.

¹¹ Darius Bučelis, „Lietuvos krikščionių demokratų partijos sukūrimas ir jos raida 1917–1920 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1996, t. 10, p. 512–571.

¹² Algimantas Kasparavičius, „SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 1998, Vilnius, 1999, p. 115–156.

¹³ Gediminas Rudis, „Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 1996, Vilnius, 1997, p. 182–215.

¹⁴ Juozas Eretas, *Kazys Pakštas: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1970; Petras Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago: Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga, 1975; Juozas Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago: Ateitis, 1975; Alfonsas Eidintas, *Aleksandras Stulginskis: Lietuvos prezidentas – Gulago kalinys*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, sudarytojas Ričardas Čepas, Vilnius: Alma littera, 1997; *Lietuvos užsienio reikalų ministrai (1918–1940 m.)*, Kaunas: Šviesa, 1999; Algimantas Kasparavičius, „Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 27, p. 433–462; Gediminas Vaskela, „Mykolas Krupavičius, žemės reforma ir Lietuvos ūkio raida 1920–1940 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 27, p. 463–488; Artūras Svarauskas, „Kunigo M. Krupavičiaus opozicinė veikla valstybinei valdžiai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 27, p. 497–510; Alfonsas Eidintas, *Aleksandras Stulginskis ir jo epocha*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.

srovės raidą išsamiai atspindinčio, visapusiško istorinio tyrimo, istoriografijoje paprastai daugiausia dėmesio skiriama minėtai Tautininkų sąjungai, dažniausiai tik trumpai ir kukliai pristatant jos ištakas. Kadangi lietuvių tautininkiškoji politinė srovė geriausiai žinoma dėl iškilų jos asmenybių veiklos, pirmiausia ir tektų nurodyti tokių asmenybių kūrybinį palikimą, teikiantį tam tikrą supratimą apie tautininkiškosios srovės ištakas, bendrąją jos raidą, ideologines nuostatas. Tai būtų Antano Smetonos¹⁵, Augustino Voldemaro¹⁶, kun. Juozo Tumo-Vaižganto¹⁷ darbai. Tačiau nė vienas iš šių didžiųjų veikėjų nėra palikęs teksto, skirto Tautos pažangos partijos ar Tautininkų sąjungos istorijai panagrinėti ar bent apžvelgti. Tolesnėje lietuviškosios istoriografijos raidoje įsivyravo itin charakteringa tendencija, kai tautininkiškų organizacinių struktūrų istorija „skendo“ ryškiųjų šios srovės asmenybių biografinėje literatūroje. Tendenciją dar JAV išėivijoje 1964 m. pradėjo buvęs Smetonos sekretorius Aleksandras Merkelis, išleidęs didelės apimties knygą, kurioje pirmą kartą pamėgino pristatyti pilną buvusio prezidento biografiją¹⁸. Nors knygos autorius panaudojo daugybę naujų istorinių šaltinių, jo darbe pagrindinis herojus pristatytas itin pozityviai. Kadangi Smetonos valdymas lietuvių visuomenėje, tame tarpe ir išėivijoje, vertintas akivaizdžiai kontroversiškai, oponentai suskubo pateikti savo atsaką – Jonas Augustaitis išleido knygą, kurioje argumentuotai pasistengė sumenkinti Smetonos nuopelnus¹⁹. Pirmojo ir paskutiniojo tarpukario Lietuvos prezidento biografijos bei veiklos detalės ne mažiau rūpi ir

¹⁵ Antanas Smetona, [Raštai], t. 1: *Vienybės gairėmis*; t. 2: *Šviesos takais*; t. 3: *Atgimstant*; t. 4: *Lietuvių santykiai su lenkais*, [Kaunas, s. n., 1930]; *A. Smetonos pasakyta parašyta, 1927–1934*, Kaunas: Pažanga, 1935; *Antano Smetonos didžiosios mintys*, d. 1, Kaunas: Pažanga, 1935; d. 2, Kaunas: Pažanga, 1937.

¹⁶ *Profesorius Augustinas Voldemaras: Raštai: 100 metų gimimo sukakčiai paminėti*, Chicago: Lietuvos Atgimimo Sąjūdis, 1983.

¹⁷ Vaižgantas, *Raštai*, t. 9: *Publicistika, 1913–1917*, parengė Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; t. 10: *Publicistika, 1918–1919*, parengė Ilona Čiužauskaitė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; t. 11: *Publicistika, 1920–1924*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999; t. 12: *Publicistika, 1925–1928*, parengė Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

¹⁸ Aleksandras Merkelis, *Antanas Smetona: Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964.

¹⁹ Jonas Augustaitis, *Antanas Smetona ir jo veikla*, Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1966.

dabartiniams lietuvių istorikams – išleisti tam skirti Liudo Truskos²⁰, Alfonso Eidinto²¹ darbai, kuriuose pasistengta visapusiškiau, iš skirtingų perspektyvų pažvelgti į šios asmenybės paliktą pėdsaką istorijoje. Mūsų dienomis jau esama nemaža publikacijų, skirtų kitų su tautininkiškąja srove siejamų asmenybių biografijoms, politinei, visuomeninei veiklai nušviesti²². Tuo tarpu bene pirmasis rimtesnis bandymas panagrinėti tautininkiškos srovės organizacijų istoriją atliktas išėivijoje 1979 m. Tuomet Amerikos lietuvių tautinės sąjungos iniciatyva buvo išleista knyga apie lietuvių tautininkų istorinius bruožus²³. Joje kaip viena iš sudėtinių dalių patalpintas istoriko Juozo Jakšto tekstas, apžvelgiantis Tautos pažangos partijos – Lietuvių tautininkų sąjungos istoriją 1916–1940 m. Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje jau 1990 m. istorikai Rimantas Miknys ir Egidijus Motieka pabandė pažvelgti į tautininkiškosios srovės partinio organizavimosi pirmuosius bandymus pačioje XX a. pradžioje²⁴. Tačiau vėlesniųjų tautininkiškų struktūrų platesnių tyrinėjimų linkme iki šiol ženkliau nepasistūmėta. Algirdas Grigaravičius puoselėjo planą parašyti ir išleisti išsamią knygą

²⁰ Liudas Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.

²¹ Alfonsas Eidintas, *Antanas Smetona: Politinės biografijos bruožai*, Vilnius: Mintis, 1990; Alfonsas Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.

²² Vilma Bukaitė, *Nepriklausomybės Akto signataras Vladas Mironas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015; Povilas Baršys, *Vasario 16-osios Akto signataras Saliamonas Banaitis*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015; Algimantas Katilius, *Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017; Vytautas Budvytis, *Jonas Basanavičius: Gyvenimas ir veikla Vilniuje, 1905 m. rugpjūtis – 1907 m. kovas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019; Valdas Selenis, *Nepriklausomybės Akto signataras Jonas Smilgevičius*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019; Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, Vilnius: Naujasis Židiny-Aidai, 2020; Algirdas Grigaravičius, *Atsiskyrėlis iš Suvalkijos: Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai*, d. 1: *Žmogaus dalis*, Vilnius: Versus aureus, 2017; d. 2: *Žodis ir veiksmas*, Vilnius: Naujoji Romuva, 2019; d. 3: *Nuo pirmojo aušrininko iki Patriarcho*, Vilnius: Naujoji Romuva, 2019; Algirdas Grigaravičius, *Jonas Smilgevičius – kitoks signataras*, Trakai: Voruta, 2021; Valdas Selenis, *Nepriklausomybės Akto signataras Jokūbas Šernas*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2022.

²³ *Tautinės minties keliu: Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*, redagavo Jonas Puzinas ir Jonas Pranas Palukaitis, Chicago: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1979.

²⁴ Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės“, „Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos*, redakcinė kolegija Egidijus Aleksandravičius ir kt., Vilnius: Sietynas, 1990, p. 80–125, 173–207.

apie tautininkų srovės genezę ir raidą 1905–1926 m., tačiau plano nespėjo iki galo įgyvendinti. Visgi nemažai su šios monografijos rengimu susijusių straipsnių, gal netgi pačios knygos ištraukų pasiekė skaitytoją per periodinius leidinius ir jų reikšmė tautininkiškosios srovės istorijos tyrimams yra neabejotina²⁵.

Lietuvių istoriografijoje esama labai nedaug darbų, kuriuose atsispindi istorinis diskursas socialiniais klausimais tarpukario nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Po 1990 m. atskiriems tyrėjams susidomėjus vadinamąja idėjų (ideologijų) istorija, kai kuriais atvejais minėtasis diskursas įgaudavo gana aiškius ir reikšmingus kontūrus, nors ir pristatytas kaip sudėtinė tam tikros ideologijos dalis. Čia pirmiausia tektų paminėti Vincento Lukoševičiaus studiją apie liberalizmą²⁶. Tai, kad šis autorius liberalizmą suprato labai plačiai, ne kaip tam tikrą partinę ideologiją, o vos ne kaip bendrąją naujųjų laikų visuomenės raidos tendenciją, kryptį į modernėjimą, leido jam gana vykusiai modernėjime identifikuoti socialinę tematiką. Jo darbe pristatytos tiek krikščionių demokratų, tiek Tautos pažangos partijos nuostatos socialiniais klausimais. Kita, gal dar reikšmingesnė mokslinė figūra šiame kontekste būtų Valdas Pruskus ir jo socialinės katalikybės fenomeno tyrimai²⁷.

Tuo tarpu tik istorikė Dalia Čičnienė po 1990 m. yra rašiusi apie krikščionių demokratų ir tautininkiškosios srovės struktūrų ir jų atstovų santykius pradiniu nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpiu²⁸. Ji pastebėjo tarppartinius nesutarimus 1920 m. ir pavadino juos „skilimu“, sekusiu po 1918 m. suformuotos „koalicijos“. Tačiau ši tyrėja, sekdamas

²⁵ Algirdas Grigaravičius, „Lietuvių tautininkų ideologijos ir politikos raida iki 1926 m.“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2008, Nr. 1, p. 88–92; Nr. 2, p. 86–89; Algirdas Grigaravičius, „Kodėl Juozas Tumas-Vaižgantas bodėjosi politika“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2005, Nr. 12, p. 67–71; 2006, Nr. 1, p. 79–82; Algirdas Grigaravičius, „Augustinas Voldemaras žvelgiant įdėmiau“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2005, Nr. 6, p. 81–85; Nr. 7, p. 71–78; Algirdas Grigaravičius, „Tautininkai ir jaunimas 1918–1926 metais“, in: *Naujoji Romuva*, Vilnius, 2010, Nr. 1, p. 36–41; Algirdas Grigaravičius, „Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais“, in: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2013, t. 60, p. 23–72; ir kt.

²⁶ Vincentas Lukoševičius, *Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab. – 1940 m.*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.

²⁷ Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė Lietuvoje: Laiko iššūkiai ir atsako trajektorijos (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia)*, Vilnius: Technika, 2008; Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje: Jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų įžvalgos*, Vilnius: Eikoma, 2001.

²⁸ Dalia Čičnienė, „Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos: Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918–1920 metais“, in: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1998, t. 7 (16), p. 91–120.

savo nagrinėjamos temos pradininku Česlovu Laurinavičiumi²⁹, į tarp-partinius krikščionių demokratų ir jų partnerių, pamažu virtusių oponentais, santykius žvelgė tik per lietuviškosios užsienio politikos prizmę ir situaciją vertino šios politikos efektyvumo bei valstybinių interesų užtikrinimo kriterijais. Todėl ji nesileido į giluminių nesutarimų priežasčių paiešką, apsiribodama vien matomiausių „skilimo“ apraiškų konstatavimu ir įvertinimu. Tuo tarpu Grigaravičius, viename straipsnių analizuodamas tautininkiškosios srovės atstovų pralaimėjimo Steigiamojo Seimo rinkimuose aplinkybes ir refleksijas³⁰, natūraliai palietė ir krikščionių demokratų vaidmenį šiame epizode, iš dalies rekonstruodamas giluminį santykį, taip trūkstantį Čičinienės darbe. Istorikai Sigitas Jegelevičius³¹ ir Zenonas Butkus³² konfliktą tarp krikščionių demokratų ir vadinamųjų pažangininkų 1920 m. atskirais fragmentais yra paminėję išdėstydami ministrų pirmininkų Ernesto Galvanausko ir Kazio Griniaus biografijas bei jų vadovautų vyriausybių istorijas.

Kruopščiau panagrinėję 1920 m. vasaros ir rudens laikotarpio partinę krikščionių demokratų ir tautininkiškos srovės atstovų spaudą pastebime, kad tuometinė polemika toli gražu neapsiribojo minėtu Voldemaro susikirtimu su Teologu pasivadinusiu publikacijos autoriumi, plėtojosi bent keliomis lygiagrečiomis linijomis tarp kelių skirtingų oponentų, įtraukdama ne vieną ginčytiną aspektą iš įvairių to meto visuomeninio ir politinio gyvenimo sferų. Visą šį poleminių mazgą nutarėme sąlyginai pavadinti „didžiuoju ginču“ ir kuo nuosekliau perteikti tyrimo pradžioje tiek pagal chronologiją, tiek pagal atskiras polemines linijas. Antru žingsniu dėsningai siektume nušviesti krikščionių demokratų ir pažangininkų konflikto, kurį išreiškė ir atspindėjo šis ginčas, visuomenines ir politines aplinkybes, kitaip tariant, įvesti pastebėtą ir išryškintą polemiką partinėje spaudoje į bendrąjį anuometinės Lietuvos gyvenimo kontekstą. Kadangi pastebime, kad polemika didžia dalimi koncentravosi ties kunigo Simono Šultės asmenybe ir buvo generuojama viešojoje erdvėje propaguočių jo idėjų, o tuo tarpu ši asmenybė šiandien menkai žinoma, atskirame darbo fragmente stabtelėtume ties ja,

²⁹ Česlovas Laurinavičius, *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.

³⁰ Algirdas Grigaravičius, „Steigiamojo Seimo išbandymas – būti be valdžios“, in: *Voruta*, Vilnius, 2020, Nr. 4, p. 45–46; 2021, Nr. 1, p. 27–33.

³¹ Sigitas Jegelevičius, „Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas“, in: *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, p. 155–214.

³² Zenonas Butkus, „Dr. Kazys Grinius“, in: *Ibid.*, p. 215–260.

trumpą biografinį interpaį įkomponuodami į bendrąjį chronologiniu principu pateikiamą siužetą. Juo labiau tai atrodytų prasminga, nes ginčo įkarštyje Šultė netikėtai mirė ir tai neabejotinai vienaip ar kitaip įtakojo polemikos baigtį. Pagaliau faktas, kad „didžiajame ginče“ aktyviausiai reiškesi kunigai, kurie kartu figūravo abejuose besiginčijusiose pusėse, tyrimo eigoje vėlgi paskatino viename epizode nukrypti nuo chronologinio principo ir pažvelgti į tuometinį dvasininkų santykį su krikščioniškais save laikiusiomis politinėmis partijomis, nes aspektas, kaip atrodo, iki šiol visai istoriografijoje nenagrinėtas, ir kartu aktualus mūsų tyrimui.

Didžiojo ginčo chronologija. 1920 m. rugpjūčio 15 d. krikščionių demokratų laikraščio *Laisvė* puslapiuose kunigas sociologas Simonas Šultė publikavo straipsnio „Trejopa teisybė“ pradžia, o publikaciją baigė šio leidinio rugpjūčio 19 d. numeryje. Pasak autoriaus, moralistai ir teisininkai apibrėžia, kad teisybė yra tvirtas ir nuolatinis noras bei pasiryžimas kiekvienam atiduoti tai, kas jam priklauso. Remdamasis šia definicija Šultė dėstė, kad esančios bent trys tokios teisybės rūšys: mainomoji, visuomeninė (arba legalioji) ir dalinamoji teisybė³³. Mainomoji teisybė apima tuo metu dominavusius privačios nuosavybės santykius, visuomeninė – viešosios nuosavybės santykius. Šultės straipsnis iš esmės buvo pašvęstas trečiosios, dalinamosios teisybės aiškinimui, nes „mūsų laikuose beveik niekas nekalba apie padalinamąją teisybę ir vien tik ginamas yra faktinis valdymas“³⁴. Autorius dėstė, kad pagal šios rūšies teisybės esmę „valdžia privalo prižiūrėti teisingą gamtos turtų padalinimą ir teisingai paskirstyti valstybinio gyvenimo sunkumus“. Įrodinėjo, kad dažnu atveju egzistuojanti privati nuosavybė nėra jau tokia „šventa ir neliečiama“, nes įgyta prievartos, neteisybės keliu, stipresniojo teise. Tad valstybė, šiuo atveju – besikurianti Lietuvos valstybė, jos naujoji valdžia Steigiamojo Seimo pavidalu ne tik galinti, bet tiesiog turinti pareigą apginti dažnai paminamas piliečių teises kiekvienam pragyventi iš savo darbo. Tam visų pirmiausia reikia nusavinti privataus turto perteklių ir sudaryti iš jo fondą, iš kurio būtų aprūpinami stokojantieji. Dėl to Šultė siūlė aktyvinti valstybės vaidmenį, perviršio nusavinimais pirmiausia didinti valstybinės arba visuomeninės nuosavybės dalį. Po to jau būtų galima atiduoti „žemę bežemiam nuosavybėn su išmokėjimo sąlyga

³³ [Simonas Šultė] Simonas Barjonas, „Trejopa teisybė“, in: *Laisvė*, Kaunas, 1920-08-15, Nr. 163, p. 1.

³⁴ *Ibid.*, 1920-08-19, Nr. 166, p. 1.

valstybės naudai³⁵. Taip valstybė galėtų stiprinti savo finansus ir padengti būtinas išlaidas. Reziumuojant galima būtų paprasčiausiai pasakyti, kad šiuo straipsniu Šultė pirmiausia siekė propaguoti nuosavybės perdalijimo idėją ir prisidėti prie jos legitimavimo.

Rugpjūčio 24 d. vienas pagrindinių Tautos pažangos partijos veikėjų Augustinas Voldemaras *Tautoje* išspausdino ilgoką straipsnį iškalbingu pavadinimu „Teisybė turi būti viena“³⁶, kuris duotų pagrįstą pagrindą manyti, kad tai reakcija į Šultės straipsnyje dėstytas mintis. Tačiau iš tiesų reagavimas į Šultės publikaciją *Laisvėje* apėmė tik nedidelę dalį Voldemaro teksto; ženkloji jo dalis buvo skirta Šultės veikalo „Savasties principas ir evoliucija“, publikuoto katalikiško žurnalo *Draugija* puslapiuose 1920 m. vasarą³⁷, kritikai. Voldemaras kunigo „Trejopą teisybę“ laikė natūralia ano didesnio ir konceptualesnio veikalo dalimi. Pažangininkų šulo kritikoje Šulte vargiai atrastume vieningą siužetinę liniją, tai greičiau kritinių pastabų rinkinys, liečiantis įvairius Šultės naratyvo aspektus ir niuansus. Daug pasakantis yra Voldemaro reziumavimas, kad Šultės naratyvas sukelia „tik įspūdį, palankų socializmui ir komunizmui“³⁸. Voldemarui, pavyzdžiui, Šultės veikalo pavadinime užkliuvo savokų „principas“ ir „evoliucija“ suderinamumas, sarkastiškai jis žvelgė į kunigo bandymus pasitelkti krikščioniškosios doros kategoriją krikščionių demokratų politinėje polemikoje su oponentais ir pan. Vis dėlto vienas momentas Voldemaro dėstyje nusipelno atidesnio dėmesio, kaip turėjęs ženklios įtakos tolimesnei polemikos eigai. Pažangininkų lyderis iš principo atmetė Šultės peršamą mintį, kad darbas yra vienintelis nuosavybės šaltinis. Šiuo atžvilgiu polemiką su Šulte Voldemaras pervedė į grynai akademinę teisės teorijos sferą, kurioje įrodinėjo, kad kunigas labai nemoksliskai elgiasi savo interpretacijoje nepripažindamas iš romėnų teisės atėjusios *jus abutendi* (teisės parduoti, mainyti, pakeisti nuosavybę). Jis prikišo Šulte reikalą neišmanymą, nes šis *jus abutendi* interpretavęs tik kaip „beprotišką teisę sunaikinti savo daiktą“³⁹.

Atrodo, kad Voldemaro išvedžiojimai gerokai suezino kunigą. Rugsėjo 2 d. *Laisvėje* jis reagavo emocingai, nevensdamas asmeniškumų. Viešo atsa-

³⁵ *Ibid.*, p. 2.

³⁶ Augustinas Voldemaras, „Teisybė turi būti viena“, in: *Tauta*, Kaunas, 1920-08-24, Nr. 41, p. 1–3.

³⁷ Simonas Šultė, „Savasties principas ir evoliucija“, in: *Draugija*, Kaunas, 1920, Nr. 5/6, p. 173–188; Nr. 7/8, p. 257–276.

³⁸ Augustinas Voldemaras, „Teisybė turi būti viena“, p. 2.

³⁹ *Ibid.*

kymo Voldemarui pradžioje apskritai apkaltino pažangininkus tam tikros rūšies (intelektualiniu) teroru ir jau po to perėjo asmeniškai prie Voldemaro. Rašė: „Anot priežodžio, iš didelio juoko galima pažinti kvailį. Taip pat iš noro visur tarti savo žodį pažinsi moksliską diletantą. [...] Šios paprastos tiesos, matyt, nenori suprasti mūsų prof. A. Voldemaras, senovės klasikinės literatūros nuo 1914 m. lektorius: jis dėl didelio rašto išėjo iš krašto. [...] Jo norima būt ne tik sociologu, bet net (tik nesijuokite!) teologu. Ryt poryt jis užsigeis sau rinkti laurų vainikus iš medicinos, technikos...“⁴⁰ Kaip matyti, Šultė labiausiai erzino ir piktino Voldemaro komentarai teologijos mokslui priskiriamose sferose ir pirmiausia pats faktas, kad formalių kvalifikacijų tam neturintis pažangininkų lyderis ėmėsi revizuoti kunigo veikalo „Savasties principas ir evoliucija“ pamatinius teiginius. Įsiskarščiaęs kunigas sociologas tęsė: „Nei kiek mes čia nenorime ginčyties su Voldemaru, nes su pliku nėra ko peštis. [...] Mes doros, savasties, prigimties tvarkos, teisės supratimą semiamė iš šventraščio, šv. Bažnyčios Tėvų, šv. Tomo Akviniečio, Leono XIII raštų ir juomi remiame savo teoriją. Voldemaras gi išminties ieško senuose rusų rankvedžiuose ir liberalų raštuose, kurie jam išrodo pasakutiniu mokslo žodžiu, taip sakant, nepaliečiamu „tabu“⁴¹.

Taip pat Šultė aštriai gynė savo jau ne kartą išsakytą požiūrį į *jus abutendi*, kurią labiausiai ir stengėsi kvestionuoti Voldemaras; šią teisinę kategoriją laikė kilusia „iš Rymo stabmeldžių savasties dvasios“. Ir šiame kontekste vėl kritikavo pažangininkų lyderį: „Tik kepti, o nedakepti, mokyti, o nedamokyti, neprityrę ir jauni „profeseriai“ veržiasi net į svetimą specialumą, drąsiai viską riša, save išminčiu stato ir su paniekinimu kalba apie savo priešo nežinojimo kurijoza, nesamones“. Atsakymo pabaigoje sarkastiškai pakomentavęs Voldemaro nežinojimą, kad „trejopos teisybės“ sąvoka atėjusi iš Aristotelio veikalų, Šultė reziuumuoja: „Teisingos savasties problemos pas Voldemarą nėra, nes liberalų rankvedžiai ją palaidojo. Katalikų veikalų rusų universitetų profesoriai neskaito, nes, anot jų, kas katalikiška, tas nerimta, nemoksliška, scholastiška, davatkiška, nepritaikinama gyvenime. Ten, girdi, autoriai nuolat patys sau prieštarauja“⁴². Apskritai gana taikliai ir logiškai savo atsakyme atremdamas Voldemaro užmetinėjimus, Šultė visgi padarė akivaizdžią klaidą, susijusią su nesavikritiškumu, tam tikru susireikšminimu, kurią jo oponentas, kaip parodė tolesnė diskusija, iškart

⁴⁰ Simonas Šultė, „Iš didelio rašto išėjo iš krašto“, in: *Laisvė*, 1920-09-02, Nr. 178, p. 1.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

vykusiai išnaudojo: „auklėdamas“ Voldemarą, kad jo turimas profesoriaus titulas nesuteikia teisės niekinti oponentą, kunigas neapdairiai tą oponentą, taigi – save, charakterizavo kaip turintį „įvairių universitetų diplomų krūvas“ ir todėl „tiesos ir teisybės kelius ir dėsnius“ aiškinantį⁴³.

Kaip ir buvo galima tikėtis, Voldemaras negirdomis nepraleido Šultės kandumo jo nuostatų, o ypač – asmenybės atžvilgiu. Rugsėjo 7 d. *Tautoje* vėl pasirodė ilgokas Voldemaro tekstas⁴⁴, skirtas polemikai su Šulte. Pastarojo „strėles“ savo atžvilgiu Voldemaras atrėminėjo papunkčiui. Pirmiausia sau būdingu manieringu naratyvu nusprendė išryškinti kunigo kritiką ne oponento pažiūroms, o asmenybei, kas jau savaime turėjo reikšti prastą kritiko etiketą. „Aš, diletantas, aš nemokąs moksliskai galvoti, aš nesekąs net ką kiti moksle sako, tapau universiteto profesoriumi, kad ir ekstraordinariu, o jis, įvairių universitetų diplomų krūvos savininkas, netapo“⁴⁵, – prisimindamas Šultės kaltinimą diletantizmu kitame atkirčio žingsnyje skaudžiai gėlė Voldemaras. Beje, be pateisinimų komiškai nuskambėjusią kunigo frazę apie turimas „diplomų krūvas“ profesorius su neslepia piktdžiuga panaudojo ne tik savojo teksto pavadinime, bet net kelis kartus pakartojo ir pačiame tekste. „Mes, filosofai esame visi diletantai, mes apsipažinę su visais mokslais, bet nei vieno nežinome nuodugnai“, – išdidžiai vokiečių profesoriaus Heinricho Rickerto⁴⁶ fraze Voldemaras dėjo tašką šiame polemikos punkte⁴⁷. Dėl „diplomų krūvos“ pasišaipęs iš Šultės, kad „pasirodo, turime pasaulio pripažintą mokslininką, o aš to nežinojau“, pažangininkas vėl apsistojo ties *jus abutendi* problema. Čia jis trumpam grįžo prie akademinio tono ir gana nuosekliai dėstė klaidingą dalyko suvokimą oponento tekstuose. Esą, jei pirmo kurso studentas per egzaminą šį reikalą aiškintų taip, kaip Šultė, jis egzaminu neišlaikytų. Nes bent trys Voldemaro žinomi Paryžiaus profesoriai teisininkai (Paul Frederic Jean Girard⁴⁸, Gaston May⁴⁹ ir Edouard Cuq⁵⁰) savo veikaluose pripažįsta *jus abutendi* ne-

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Augustinas Voldemaras, „Diplomų krūvos ir teisybė“, in: *Tauta*, 1920-09-07, Nr. 45, p. 2-3.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 2.

⁴⁶ Heinrich John Rickert (1863–1936) – vokiečių filosofas neokantininkas.

⁴⁷ Augustinas Voldemaras, „Diplomų krūvos ir teisybė“, p. 2.

⁴⁸ Paul Frederic Jean Girard (1852–1926) – prancūzų teisininkas, romėnų teisės profesorius.

⁴⁹ Gaston May (1849–1940) – prancūzų teisininkas, Nancy universiteto profesorius.

⁵⁰ Edouard Cuq (1850–1934) – prancūzų teisininkas, romėnų teisės specialistas.

atsiejama nuosavybės teisės dalimi ir nesieja jos su „beprotiška teise sunaikinti savo daiktą“, kaip mano Šultė⁵¹. Toliau Voldemaras pateikė ir savo versiją, kaip, jo manymu, atsiradęs būtent toks Šultės suvokimas. Esą jis pastebėjęs, kad kunigas savo veikalo „Savasties principas ir evoliucija“ teiginius daugelyje vietų pažodžiui nurašęs iš prancūzų profesoriaus Charles'o Gide'o⁵² tekstų, tik to neviešinęs. Būtent iš ten atėjusi frazė apie „beprotišką teisę sunaikinti savo daiktą“, kuri iš tikrųjų yra tik tam tikras šio profesoriaus ekonomisto pastebėjimas dėl galimos *jus abutendi* interpretacijos, o ne joks teisinis postulatas, kaip per neįsiskaitymą nusprendė Šultė⁵³. Šia proga Voldemaras neužmiršo ir pasigirti, kad turi Gide'o veikalo apie politinę ekonomiką naujausią 4-ąjį leidimą, kai tuo tarpu Šultė naudojėsis tik senesniu 2-uoju leidimu. Baigdamas atsakymą pažangininkų lyderis dar išvelgė reikalą pasiginčyti su kunigu dėl šio nuostatos, kad nevalia nespecialistui kištis į teologijos mokslo sritį. Šia proga iš akademiųjų aukštumų jis vėl nusileido į kasdienybės aktualijas, primindamas Šulte krikščionių demokratų priekaištus pažangininkams, vienais atvejais, kad šie nesirūpiną katalikyste, o kitais – kad per daug lendantys ne į savo reikalus. Voldemaro nuomone, kiekvienas katalikas, nežiūrint jo partiškumo, turi teisę svarstyti katalikybės klausimus, nes tam pagrindus padeda dar parapijos klebonas mokydamas vaikus katekizmo: „būtų pavertimas katalikybės šamanizmu, jei tik saujelė žmonių žinotų savo tikybos paslaptis, o kitiems būtų uždrausta interesuotis jos dalykais“. Ir visiškai pabaigoje Voldemaras dar paaiškino, kodėl jis iš viso teikėsi diskutuoti su Šulte: „nebūtų d-ras Šultė krikščionių demokratų šulas ir jų apologetas, tai mes visai būtume tylomis praleidę jo rašinius“. Dabar gi „mūsų pareiga supažindinti Lietuvos visuomenę su jos reformatoriais“⁵⁴.

Tenka pažymėti, kad šalia šios, tuo pačiu laiku tuose pačiuose spaudos leidiniuose vyko ir kita Voldemaro ir Šultės žodinė dvikova. Jų nesusiliejimą į vientisą ginčą bus lėmusi ypatybė, kad atskirą diskusiją iššaukusi Šultės publikacija buvo pasirašyta Teologo slapyvardžiu, todėl skaitytojais, tarp jų ir į publikaciją atsiliepęs Voldemaras, tuo laiku galėjo tik spėlioti, kas slepiasi po tuo slapyvardžiu. Rugsėjo 29 d. (tad jau žinodamas Voldemaro reakciją į savo publikaciją „Trejopa teisybė“) Šultė *Laisvėje*

⁵¹ Augustinas Voldemaras, „Diplomų krūvos ir teisybė“, p. 2.

⁵² Charles Gide (1847–1932) – prancūzų ekonomistas, ekonominės minties istorikas, kooperatinio judėjimo teoretikas.

⁵³ Augustinas Voldemaras, „Diplomų krūvos ir teisybė“, p. 3.

⁵⁴ *Ibid.*

patalpino tekstą, pavadintą „Teisingi įstatai“⁵⁵. Atrodo, kad šiuo tekstu kunigas sociologas bandė brėžti moralines gaires Steigiamojo Seimo, kuriame dominavo jo atstovaujama krikščionių demokratų partija, priimamiems įstatymams. Tą teigti leistų teksto įžangoje išsikeltas klausimas „kada Seimo leidžiamieji įstatai yra teisingi?“ ir toliau sekę svarstymai ta linkme. Kunigas skelbėsi sekąs šv. Tomo Akviniečio mokymu (kadangi socialinio klausimo autoritetas popiežius Leonas XIII liepęs atitinkamai elgtis) ir juo grindžiąs savo dėstymą. Šultė rėmėsi Tomo Akviniečio pamatine teze, kad teisingi įstatymai pasižymi rūpesčiu visuomenės labu, neprieštarauja Dievo apreiškimui ir atitinka prigimtinės teisės principus⁵⁶. Rūpestį visuomenės labu (gerove) kunigas įsivaizdavo pirmiausia kaip įstatymų, atitinkančių visuomenės daugumos interesus, išleidimą. Pasmerkė požiūrį, visuomenės gerovę įsivaizduojantį kaip pavienių piliečių ir atskirų luomų gerovės interesų sumą, perspėjo saugotis luominių interesų įtvirtinimo įstatymdavystėje. Orientyras teisingų įstatymų link turįs būti visuomenės, tautos balsas, į kurį įstatymų leidėjai turi pirmiausia įsiklausyti. Sustojęs ties prigimtinės teisės principais, Šultė vėl pirmiausia gilinosi į nuosavybės teisės aspektus. Pagal jį, valdžia pirmiausia turinti rūpintis visų piliečių prigimtinių teisių, tame tarpe – ir teisės į nuosavybę, apsaugojimu. Turtingųjų nuosavybės perteklius, kaip faktiškai susiklosčiusi, tačiau niekaip nepagrįsta privilegija, tam stoja skersai kelio, todėl turi būti likviduota. Čia dar tiesmukiau, nei apžvelgtoje atviroje diskusijoje su Voldemaru, Šultė, jau pirmiausia kaip valdančiųjų stovyklos atstovas, dėstė poziciją, kad tik darbas esąs abejonių nekeliantis nuosavybės įgijimo būdas: „Užtat visiems reikia kaltinai kalti į galvą, kad darbas yra vienintelis teisingas turtų ir savasties įgijimo šaltinis. Tai būtinai reikia įdėti mūsų konstitucijon“⁵⁷. Publikaciją Šultė kaip tik ir baigė praktiniais politinių aktualijų sprendimo pasiūlymais, plaukiančiais iš pirmiau dėstytų teorinių įžvalgų. Svarbiausias pasiūlymas buvo organizuoti gyventojų referendumą dėl žemės nuosavybės perskirstymo, nes tokiu atveju politinė opozicija, aršiai kritikuojanti Seimo valdančiuosius dėl perskirstymo sumanymo, turėsianti nutilti.

Voldemaras rugsėjo 3 d. *Tautoje* atsiliepė jau mūsų straipsnio įžangoje truputį minėtu ir cituotu tekstu „Slaptieji bolševikai“⁵⁸. Šį tekstą pradėjo,

⁵⁵ [Simonas Šultė] Teologas, „Teisingi įstatai“, in: *Laisvė*, 1920-08-29, Nr. 175, p. 1–2.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 1.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 2.

⁵⁸ Augustinas Voldemaras, „Slaptieji bolševikai“, in: *Tauta*, 1920-09-03, Nr. 44, p. 2.

jo manymu, itin iškalbinga citata iš Šultės „Teisingų įstatų“: „Pagal šventos teisybės visi Lietuvos dvarai su inventoriumi pilnai priklauso mūsų darbo žmonėms, nes yra jų darbo vaisius“. Sau būdinga retorika ir vaizdingais palyginimais Voldemaras iškart lenkė skaitytoją prie minties, kad savo esme citata – grynai bolševikinis teiginys. Esą, ne be reikalo autorius pasivadino teologu bijodamas, kad jo straipsnis bus priskirtas prie bolševikinių rašinių. Idėjinės polemikos kontekste gana netikėtas ir intriguojantis Voldemaro atsakymo Teologui momentas, kur jis kvestionuoja tam tikro epizodo, pasakojančio apie izraelitų įvykdytą egiptiečių turto pasisavinimą išeinant iš Egipto, egzistavimą Senajame Testamente⁵⁹. Pasak Voldemaro, jis specialiai ieškojęs Teologo straipsnyje minimo epizodo Šv. Rašte ir... neradęs⁶⁰. Užtat, pasak pažangininkų lyderio, visi vaikai žino dalyką, kad žydams išeinant iš Egipto Dievas jiems davęs dešimt įsakymų, iš kurių vienas aiškiai bylojo: „Nevok“. Po tokio netiesioginio apkaltinimo Šv. Rašto minčių klastojimu, Voldemaras Teologui prikišo tariamą nenuoseklumą ir veidmainiavimą maišant katalikybės tiesas su bolševikų teiginiais. Teologui ir jo šalininkams vieno iš dviejų reikią išsižadėti – katalikybės arba bolševizmo, – rėžė Voldemaras. Toliau straipsnyje pažangininkas dar išvelgė reikalą detaliau sukritikuoti Teologo praktinių politinių sprendimų pasiūlymus, tiesa, visai apeidamas iškeltą referendumo idėją. „Dievas įsakė dvarus atimti be jokio užmokesčio. Puikus įsakymas, bet kodėl gi tik dvarus? Kodėl gi neatsiimti miestuose namų, dirbtuvių, bankų?“⁶¹ – ironiškai šaipėsi

⁵⁹ Teologo (Šultės) tekste buvo parašyta: „Bet šventrašty yra dar „baisėnių“ dalykų, iš kurių piktinasi visi liberalai ir absoliučios nuosavybės ginėjai. Taip antai, išeinant žydams iš Egipto vergijos, pats Dievas jiems paliepė pasiimti egiptiečių brangumynus, nes tai buvo atlyginimas už vergavimą ir atsiėmimas savo darbo vaisių. Argi ir čia „bolševizmas“ ir, anot pažangiečių, savasties principo įžeidimas?“ ([Simonas Šultė] Teologas, „Teisingi įstatai“, in: *Laisvė*, 1920-08-29, Nr. 75, p. 2). Šultė čia akivaizdžiai turėjo omenyje Išėjimo knygos 3 skyriaus 21–22 eilutes, kur Viešpaties Mozei pasakyta: „Netgi duosiu šiai tautai tokią malonę egiptiečių akyse, kad jūs neišeisite tuščiomis rankomis. Kiekviena moteris paprašys savo kaimynę ar bet kokią moterį, gyvenančią kaimynės namuose, sidabro bei aukso brangumynų ir drabužių. Jais apvilksite savo sūnus ir dukteris, apiplėšdami Egiptą“. Taip pat ir tos pačios knygos 12 skyriaus 35–36 eilutėje pasakyta: „Izraeliečiai buvo padarę, ką jiems Mozė buvo liepęs, – jie buvo paprašę sau iš egiptiečių sidabrinių ir aukšinių brangenybių bei drabužių. O Viešpats buvo padaręs, kad žmonės rastų tiek malonės egiptiečių akyse, idant jie duotų jiems, ko tik šie prašė. Tokiu būdu izraeliečiai apiplėšė egiptiečius“ (cit. iš: *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Katalikų pasaulis, Lietuvos vyskupų konferencija, 1998).

⁶⁰ Augustinas Voldemaras, „Slaptieji bolševikai“, p. 2.

⁶¹ *Ibid.*

Voldemaras. Praktinių sprendimų sumanymų kritika buvo atvirai adresuojama jau netgi ne Teologui asmeniškai, o visai krikščionių demokratų partijai, kaip už jo stovinčiai ir sprendimus priimančiai jėgai. Polemikos eiga nepaliko abejonių, kad Voldemaras ir jo šalininkai iš principo atmetė nuosavybės persikirstymo idėją. Atkreiptinas dėmesys į pažangininkų lyderio frazę, kad „reformų supratime tarp mūsų ir kr. demokratų yra tas pamatinis skirtumas, kad krikščionys demokratai visą domę kreipia į teisingai proporcinę turtų padalinimą, o mes rūpinamės daugiau jų pagaminimu. [...] „Tautos Pažanga“ niekada nesidėjo pasaulio lygintoju“⁶². Grįžtant prie asmeniškumo polemikoje, galima būtų pridurti, kad Voldemaras negalėjo turėti didesnių abejonių, kas iš tiesų slepiasi po Teologo slapyvardžiu, tačiau pats straipsnio anonimiškumo faktas slopino karštesnės ir tęstinės diskusijos įsiplieskimą.

Kunigui Šultei spaudoje ginčijantis su Voldemaru, tuose pačiuose leidiniuose lygiagrečiai vyko ir šio kunigo polemika su pačiu *Tautos* redaktoriu kunigu Juozu Tumu-Vaižgantu, užsimezgusi net truputį anksčiau nei polemika su Voldemaru. Tumas 1920 m. rugpjūčio 10 d. *Tautoje*, rubrikoje „Iš laikraščių“ patalpino neilgą tekstelį⁶³, kuriuo savitai reagavo į *Draugijoje* publikuotą mūsų jau minėtą Šultės veikalą „Savasties principas ir evoliucija“. Paties veikalo įvertinimui Tumas iš esmės skyrė vos vieną sarkastišką sakinį: „Kunigas daktaras Šultė „iš pilnai išsirūtulojusios ir pražydušios krikščionybės“ laukia... komunizmo“⁶⁴. Visa kita reakcija buvo skirta Šultės prierašui prie minėtojo veikalo, kritikuojančiam Tautos pažangos partijos santykį su Katalikų Bažnyčia⁶⁵. Tumui labiausiai užkliuvo Šultės teiginys, kviečiantis Lietuvos vyskopus išreikšti nuomonę, ar gali „susipratęs katalikas prisidėti prie Tautos pažangos“. „Lai sprendžia, to mes senai pageidaujame; bet drauge tesprendžia ir apie draugo Šultės bei kitų jam lygių, ar tikrai jie atšviečia Rymo katalikų bažnyčios dvasią, kad ir tirštai cituodami papų encyklikas ir šv. Raštą“⁶⁶, – atrėžė pažangininkas Tumas. Ta pačia proga patikino, kad Tautos pažangos partija griežtai vadovaujasi krikščioniška dora, o jos nariai katalikai reiškia savo ištikimybę Apaštalų Sostui.

⁶² *Ibid.*

⁶³ „Iš laikraščių“, in: *Tauta*, 1920-08-10, Nr. 37, p. 3.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Simonas Šultė, „Savasties principas ir evoliucija“, in: *Draugija*, Kaunas, 1920, Nr. 7/8, p. 276.

⁶⁶ „Iš laikraščių“, *op. cit.*, p. 3.

„Tik su politika nemaišo ir nemaišys tikėjimo dalykų, nes iš to mišinio gema tokių muzealinių dyvų, kaip krikščioniškoji luomų neapykanta, katalikiškas bolševizmas, katalikiškoji diktatūra proletariato ir kiti tokie“⁶⁷, – geliančiai skaudžiai Šultės adresu, turėdamas omenyje šio viešumoje propaguojamas idėjas, pridūrė Tumas.

Į tokią kunigo Tumo poziciją rugsėjo 8 d. Šultė krikščionių demokratų *Laisvėje* atsiliepė jam skirtu atviru laišku⁶⁸. Čia reiktų atkreipti dėmesį, kad Šultė prieš tai buvo bandęs įteikti Tumui atvirą laišką, norėdamas publikuoti *Tautoje*. Galima numanyti, kad ir to pirminio atvirojo laiško tekstas buvęs kiek kitokio pobūdžio. Tačiau Tumas reagavo nepalankiai. Maža to, Šultės siūlomos publikacijos atmetimą su trumpa argumentacija jis patalpino savo redaguojamoje *Tautoje* kaip įžangą mūsų jau aptartam Voldemaro tekstui „Teisybė turi būti viena“, tuo parodydamas, kad laikosi su pastaruoju tokios pačios pozicijos kunigo sociologo atžvilgiu⁶⁹. Tad Šultei atsirado dar daugiau pagrindo pasijusti įžeistam ir paniekintam. Pažymėtina, kad į Tumo priekaištus jis reagavo visai kitaip nei į Voldemaro išvedžiojimus. Pirmiausia, atvirame laiške jis priminė Tumui prieš 20 metų šiam nutikusią panašią istoriją, kai pakėlęs balsą „prieš dvarininkų išnaudojimą“ gavo nukentėti „už teisybę“⁷⁰. Su neslepia nuoskauda Šultė apeliavo į Tumo „garbingą praeitį“ bei „draugiškus ir kunigiškus jausmus“. Kartu pats priekaištavo jam, kad „stojai skriaudėjų ir dvarininkų pusėn ir viešai pradėjai tyčiotis ir šmeižti kr. demokratų“, vietoj bendrų kunigystės ir krikščionybės idealų „aukščiau statai Pažangos partiją, o jos pagiežą dedi pirmon vieton“. „Tamsa [...] mokėjai tik pasityčioti, įtarei bolševizme, iškraipei svetimas mintis, prikaišiodamas „krikščioniškąją luomų neapykantą, katalikiškąją proletariato diktatūrą“, o mane bolševikiškai pavadinai „draugu“⁷¹, – liejo širdgėlą Šultė. Taip pat priminė asmeninės korespondencijos panaudojimą „kad tik skaudžiau įgelti“ – mat minėtoje įžangoje Voldemaro straipsniui Tumas pasiūpindamas pacitavo Šultės jam adresuoto privataus kreipimosi frazę, išreiškiančią viltį, „kad dėl mūsų senos pažinties“ priimsiąs tekstą publikuoti. Tuokart Tumas dar pridūrė, kad „laikraštis visa tinkama dedame be

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Simonas Šultė, „Atviras laiškas kun. J. Tumui“, in: *Laisvė*, 1920-09-08, Nr. 183, p. 4.

⁶⁹ [Redakcinė įžanga Augustino Voldemaro publikacijai „Teisybė turi būti viena“], in: *Tauta*, 1920-08-24, Nr. 41, p. 1.

⁷⁰ Simonas Šultė, „Atviras laiškas kun. J. Tumui“, p. 4.

⁷¹ *Ibid.*

jokių senų pažinčių⁷². Atvirą laišką Tumui Šultė baigė apgailestavimu, kad „iš Tamstos garbingos praeities nebeliko nei krikščioniško, nei kunigiško ir draugiško jausmo, o vien tik partinė pažangiečių neapykanta“. Laišką Šultė pasirašė kaip „Tamstos Kristuje brolis“⁷³.

Rugsėjo 17 d. Tumas *Tautoje* reagavo platoka publikacija „Kunigas kunigams“⁷⁴. Šis tekstas iš esmės reiškė atsitraukimą nuo asmeniškumų, bandant į problemą pažvelgti iš platesnės perspektyvos. Atrodo, kad Tumas suprato, jog tolimesnis aistrų kaitinimas neįneša ginčijamu klausimu aiškumo visuomenei, neprideda autoriteto kunigų luomui. Todėl nutarė, pasitelkdamas tam tikrus istorinius faktus, paaiškinti reikalo esmę, kaip pats ją suvokė. Pradėjo nuo pastebėjimo, kad Šultės „Atviras laiškas“, jo žiniomis, buvo derintas su krikščionių demokratų partinėmis struktūromis, todėl tai jau nesanti vien autoriaus asmeninė pozicija ir reikalaujanti atitinkamo atsakymo⁷⁵. Kartu Tumas labai aiškiai pabrėžė jo suvokiamą skirtumą tarp krikščionių demokratų ir visos lietuvių katalikų bendruomenės pozicijos. Sekančiu žingsniu labai išsamiai išdėstė savo vaidmenį Šultės užsimintuose 20 metų senumo įvykiuose. Čia Tumas pabrėžtinai akcentavo, kad jo buvusioje kovoje prieš dvarininkus nėra jokio ekonominio ar socialinio motyvo, vien tik tautinis. Jis neigė anuometinių įvykių Šultės interpretaciją: „man „garbės“ su „skriaudėjais dvarininkais“ kovojant nėra tekę“. „Mūsų, senosios kartos tautininkų, kova su Lietuvos dvarininkais visa ėjo tautybės ir kultūros plotmėje. [...] Kai dvarininkas grįžo į savo bočius, darėsi Lietuvos sūnus, – mums jau buvo jis savas, nors turėjo daugiau žemės, neg ištisas sodžius.“ Pereidamas prie kunigų solidarumo klausimo Tumas įsimintinai pareiškė drąsiai galįs teigti, kad „su naujųjų laikų svaigalo pagautais kunigais nesolidarizuoja pusė kunigijos“⁷⁶. Toliau jis aiškino savojo, kaip *Tautos* redaktoriaus, pasirinkimo motyvus: sąžinė liepianti jam ir bendraminčiams vaidinti dabartinę rolę, kurios tikslas – nukreipti neabejotinai kilsiantį nepasitenkinimą Bažnyčios tarnais tik į atitinkamą tų tarnų dalį. Čia Tumas pateikė, jo nuomone, kelis iškalbingus istorinius pavyzdžius. „Prancūzų revoliucija dar daugiau yra davusi kunigų, net vyskupų revoliucininkų ir reformatorių. [...] Tačiau niekas neišmetinėja Prancijos kunigijai, kam ji ne

⁷² [Redakcinė įžanga Augustino Voldemaro publikacijai „Teisybė turi būti viena“], p. 1.

⁷³ Simonas Šultė, „Atviras laiškas kun. J. Tumui“, p. 4.

⁷⁴ [Juozas Tumas-Vaižgantas] Tumas-kunigas, „Kunigas kunigams“, in: *Tauta*, 1920-09-17, Nr. 48, p. 1.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*

visa buvo solidari ir „draugiška“ su revoliucininkais.“ Taip pat „juk lygiai krikščionimis dėjosi ir tie Vilniaus vyskupijos kunigai, kuriuos šeškais pamušė bolševikai ir jie negarbingai, uodegas paspaudę, pabėgo nuo savo avėlių. O jų palikimas liaudyje toks, kad jei reiktų atsakomybė prisiimti Rymo Katalykų Bažnyčiai, tai aš iš tos dienos įsirašyčiau į betikybinių stovį“⁷⁷, – Tumas čia omenyje turėjo Vilnijos kunigus lenkininkus, 1918–1919 m. sandūroje priverstus sprukti nuo sovietų valdžios. Aiškiai mintyje turėdamas Šultės asmeninę nuoskaudą dėl nesolidarumo, teksto pabaigoje Tumas reziumavo, kad „galvą padėti už skriaudžiamųjų teises“ bus galima tik tada, „kai skriaudžiamieji nebebus patys skriaudėjai, jei ne atskirų asmenų, tai tėvynės“⁷⁸. Žinant vėlesnį kun. Tumo atitolimą nuo politikos⁷⁹, verta atkreipti dėmesį, kad jau ir šiame tekste prasimuša atitinkamos gaidelės ta linkme. Štai jis vienoje vietoje su nostalgija užsimena apie darbo Vilniuje laikotarpį 1918 m., kai dar „partijos nebuvo savo vidaus išvertusios“, o apie 1920 m. Steigiamojo Seimo rinkimus teigia, kad jie „tik patvirtina mano instinktyvų numanymą: jei politikos kova kovojama tokiomis nešvariomis priemonėmis, melagystėmis, šmeižimais, klausytojų suvedžiojimais, tai Bažnyčios tarnams ne vieta imtis vadovaujamos rolės panašiose kovose“⁸⁰. Arba vėl: „bažnyčios ir papų darbo sritis visai kitokioje plotmėje, toli nuo ekonominių, tautinių ir kitokių neapykantų“⁸¹.

Nežinome, kokia buvo Šultės reakcija į šį Tumo tekstą, ar atsakymas jį bent kiek tenkino ir ar atlėgo pirminis apmaudas. Tačiau žinome, kad šalia šio didžiojo radikaliausiai nusiteikusių oponentų ginčo tuo pačiu metu vyko žymiai nuosaikesnių krikščionių demokratų ir pažangininkų tęstinė diskusija beveik tais pačiais klausimais tuose pačiuose leidiniuose. Pirmiausia čia omenyje turėtume kunigo, vėlesnio vyskupo Justino Staugaičio ir Antano Smetonos polemiką dėl Tautos pažangos partijos pralaimėjimo priešasčių Steigiamojo Seimo rinkimuose. Ši diskusija reikšminga ir įdomi jau vien tuo, kad abu buvo 1918 m. Nepriklausomybės Akto signatarai, abu stovėję prie pačių Lietuvos valstybingumo ištakų. Pastaroji polemika prasidėjo nuo Staugaičio, naudojusio slapyvardį Meškus, publikacijos

⁷⁷ *Ibid.*; plačiau apie šį siužetą žr. Jurgis Matulaitis, *Užrašai*, įvadą parašė Vaclovas Aliulis, tekstus, paaiškinimus ir rodykles parengė Paulius Subačius, Vilnius: Aidai, 1998.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Plačiau žr. Algirdas Grigaravičius, „Kodėl Juozas Tumas-Vaižgantas bodėjosi politika“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2005, Nr. 12, p. 67–71; 2006, Nr. 1, p. 79–82.

⁸⁰ [Juozas Tumas-Vaižgantas] Tumas-kunigas, „Kunigas kunigams“, p. 1.

⁸¹ *Ibid.*

1920 m. liepos 30 d. *Laisvėje* gana provokuojančiu pavadinimu „Kodėl jų čia nėra?“ (turėtas omenyje išrinktojo Seimo sąstatas)⁸². Staugaitis savo dėstymo išvadoje pripažino, kad, pirma, Tautos pažangos partija neabejotinai esanti „didžiai patriotinė partija“ ir daug nusipelniusi Lietuvai; antra, ji nesanti prieštikiybinė partija ir gerbianti Katalikų Bažnyčią⁸³. Tačiau, pirma, partija nenori suprasti „tų socialių problemų, kurias mums brukte bruka gyvenimas“ ir, antra, „nenori pripažinti tikiybių problemų aktualumo ir todėl mano, kad galima kovoje už jas nedalyvauti“. Dėl šių dviejų priežasčių partija nepajėgia „nutverti aktualaus mūsų gyvenimo pulso ir negali virsti didele partija“⁸⁴. Tai ir yra jos pralaimėjimo rinkimuose priežastis.

Rugpjūčio 6 d. Smetona, pasivadinęs Lėno slapyvardžiu, reagavo pažangininkų *Tautoje* publikacija „Kodėl mūsų ten nėra“⁸⁵. Reakcija pasižymėjo kritikos atmušinėjimo nuoseklumu ir iš pažiūros stoisku požiūriu į pažangininkams susiklosčiusią situaciją. Pačioje pradžioje pažymėjęs, kad krikščionys demokratai ir pažangininkai kartu atvedė Lietuvą iki nepriklausomybės, čia pat kaip negatyvų dalyką, lyginant su kaimyninėmis šalimis, paminėjo reiškinį, kai valstybingumo ištakose stovėjusiai partijai, šiuo atveju – pažangininkams, kad ir demokratiniu keliu buvo užkirstas kelias tęsti pradėtus darbus. Dėl Tautos pažangos partijos kritikos valdantiejiems jis atsakė Staugaičiui, kad kritika nukreipta ne į valdžios institucijas, Seimą, o į jų atliekamus darbus, priiminėjamus įstatymus ir jų pasekmes. Smetona sutiko, kad kritika dažnai būna nešvelni, tačiau čia pat pažymėjo, jog iš savo pusės ir „artimesnieji p. Meškui žmonės“ nevengia aštrių pasakymų oponentų atžvilgiu – nuolat pravardžiuoja „lenką besiraitančia gyvate, dvarininką – kraugeriu, turtingesnį žmogų – smaugėju, ar dar kaip baisiau“⁸⁶. Buvęs prezidentas aiškino, kad pažangininkai pralaimėjo rinkimus, nes visą laiką buvo užimti valstybinio darbu, neturėjo laiko jiems tinkamai pasiruošti, priešingai nei kitos partijos. Didelė atsakymo Staugaičiui dalis buvo skirta šio paliestam Tautos pažangos partijos santykiui su religiniais reikalais. Šia proga Smetona plačiau prisiminė savo patirtį prieš karą darbuojantis *Vilties* leidinyje. Tuomet jo sekėjai kovoje su „netikėjimo dvasia“,

⁸² [Justinas Staugaitis] Meškus, „Kodėl jų čia nėra?“, in: *Laisvė*, 1920-07-30, Nr. 149, p. 1–2.

⁸³ *Ibid.*, p. 2.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ [Antanas Smetona] Lėnas, „Kodėl mūsų ten nėra“, in: *Tauta*, 1920-08-06, Nr. 36, p. 1.

⁸⁶ *Ibid.*

tačiau pasilikdavę nuošalyje krikščionių demokratų ir socialistų priešpriešos kontekste, kai krikščionys pasirinkdavę tokias pat nešvarias kovos priemones kaip ir jų priešininkai. Kunigija tuomet palaikydavusi Smetonos redaguojamos *Vilties* pozicijas, o dabar Staugaitis reikalaujamas atsakymo, ar pažangininkai yra katalikai; Smetona manęs, kad tai tiesiog nesusipratimas⁸⁷. Ta proga Smetona nepamiršo priminti, kad tarp Tautos pažangos partijos narių esama ir kitų konfesijų krikščionių – reformatų, liuteronų. O krikščionims demokratams, kurie taip kelia klausimą, gal geriau pasivadinti katalikais demokratais, – nežinia kiek rimtai svarstė pažangininkų lyderis. Bet mums šioje polemikoje labiausiai rūpėtų socialinis aspektas. Šiuo Staugaičio paliestu klausimu Smetona pasisakė gana trumpai. Jis tik nebuvo linkęs sutikti su Staugaičio mintimi, kad pažangininkai aiškiai nepasisako, kai tuo tarpu krikdemai atviri socialinėms reformoms ir čia esanti viena jų sėkmės paslapčių. „Pažanga nesiūlė minioms rojaus ant žemės, nes jo čia negali būti, nedrįso gryna sąžine žadėti to, ko negali duoti Lietuva.“⁸⁸ Tuo tarpu krikščionys demokratai, rungtyniaudami su socialistais, „turėjo drąsos visa pažadėti“. Tačiau „pažadėti gi dar nereiškia išrišti socialinės reformos“. Smetona įvertino juntamas Seimo pastangas tesėti šiuos pažadus, tačiau kartu labai abejojo jų sėkme. Šiame kontekste jis panaudojo palyginimą su vekseliais – anuometinėje kasdienybėje dažnais skolos raštais, tardamas, kad iškilus būtinybei juos apmokėti, „davėjui gal teks pasislėpti nuo kreditorių, pasakius, kad jo nesą namie“, „[a]rba, ir tai būtų padoriau, laiku pasisakyti, kad tie vekseliai buvo nepagalvojus duoti“⁸⁹. Publikacijos pabaigoje buvęs prezidentas tarp kita ko pastebėjo, kad Tautos pažangos partijai visai nebūtina tapti didele partija – svarbu ne dydis, o kokybė; taip pat partijos nariai visai neliūdi, kad pralaimėjo Seimo rinkimus – esą galima sėkmingai ir naudingai dirbti ir už jo ribų.

Meškus (Staugaitis) į išdėstytas Smetonos mintis atsiliepė tęstine publikacija rugpjūčio 15 ir 22 d. *Laisvėje*. Pareiškė, kad atsiliepti paskatino Lėno tvirtinimas, esą ankstesnėje publikacijoje jis maišęs tiesą su netiesa⁹⁰. Vis dėlto atrodo, kad Staugaitis siekė labiausiai ne teisintis, o išryškinti, jog pats oponentas nutyli ar maskuoja kai kuriuos dalykus. Staugaitis niekaip

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ [Justinas Staugaitis] Meškus, „Dar kartą, kodėl jų čia nėra“, in: *Laisvė*, 1920-08-15, Nr. 163, p. 2.

nenorėjo sutikti su Smetonos teiginiu, kad Tautos pažangos partija nesijaučia nuskriausta, jog jos nėra valdžios viršūnėse. Pasak jo, tai aiškiai rodo parties Smetonos žodžiai, kai jis kalba, kad pas kaimynus „nė viena partija nebuvo taip galutinai išmušta iš priešakio eilės, kaip pas mus yra Pažanga išmušta“. Iš Smetonos žodžių „kyšote kyšo užgautos pažangininko sielos skausmas“⁹¹, – slepiamą oponento žaidimą aitrino Staugaitis. Pasak jo, to skausmo priežasties ieškodama Tautos pažangos partija užgauna ir kitus, tame tarpe ir krikdemus. Dėl pažangininkų lyderio teiginio, esą jie prieš rinkimus, kitaip nei kiti, dirbo valstybinį darbą, o ne politikavo, Staugaitis priminė, kad pažangininkų ministrai, lygiai kaip ir kitų partijų politikai, važinėjo į provinciją rinkimų agitacijos reikalais. Taip pat krikdemų veikėjas atmetė ir Smetonos teiginį, kad Tautos pažangos partija nešusi atsakomybę už buvusią vyriausybę – šiaip ar taip, vyriausybė buvusi koalicinė. Staugaitis plačiai atsakinėjo Smetonai ir dėl partijų santykio su krikščionybe. Atmetė jo teiginį, kad krikščionys demokratai yra tik katalikų partija. Tačiau aiškiai veiklos kontekste atskyrė politinę ir religinę sferas. Politinėje deklaravo galimybę bendradarbiauti su visais, kurie neina prieš krikščionišką pasaulėžiūrą. Tačiau religinėje sferoje deklaravo, kad vadovaujasi išimtinai Katalikų Bažnyčios mokymu ir atstovauja jos interesams. Šiame kontekste užmetė pažangininkams, kad jie vadovaujasi „miglotų deistinių pažiūrų konglomeratu“. Klausė, kodėl pažangininkai vengia dalyvauti katalikiškų visuomeninių organizacijų veikloje – juk jos sukurtos ne politinei veiklai, o „statyti Lietuvos kultūrą ant Kristaus mokslo pamatų“⁹². Publikacijos pabaigoje jis Smetonai kantriai aiškino krikščionių demokratų angažuotumo socialinėms reformoms esmę: „šiandien iš visų pusių siaučianti revoliucija su savo bolševistine spalva primygtinai stato klausimą: ką naujoji tvarka ir jos valstybės duos darbo žmonėms?“⁹³ „Ramesnieji gaivalai, kurių Lietuvoje daugiausia, kurie ypač yra krikšč. dem. įtakoje, mato ir supranta, kad visa ko viena diena neišmokėsi. Bet vis tik dėlto jie nori žinoti, ar bus mokama ir kiek bus mokama?“ Staugaičio nuomone, štai čia būtina ir reikia vekselio liaudžiai iš valdančiųjų – kaip skolintojui iš besiskolinančiojo. Vekselis, tiesa, esąs nemažas, bet, sumaniai šeiminkaujant, pamažu įmanomas atlyginti. Šiuo atžvilgiu Staugaitis brėžė esminį skirtumą tarp krikščionių demokratų ir pažangininkų: pirmieji duoda vekselį, antrieji sako, kad jo ne-

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, 1920-08-22, Nr. 169, p. 2.

reikia. „Tik kartais ar nepaims skolintojas kaltininko už gerklės?“⁹⁴ – perspėjamai klausė Staugaitis.

Smetona lengvai nepasidavė ir rugpjūčio 27 d. *Tautoje* siekė „dar kartą pakalbėti su p. Meškumi“ – būtent dėl katalikybės ir „demokratybės“⁹⁵. Pirmiausia, nesą jokio pažangininko „sielos skausmo“ dėl pralaimėtų rinkimų, kaip tvirtinęs Staugaitis. Smetona tik konstatavęs faktus, kaip situacija besiklosčiusi užsienyje ir kaip – Lietuvoje, o Staugaitis iš to viso pasidaręs grynai subjektyvias išvadas, žodžiu, pastarajam šiuo klausimu „tik pasivaidinta“⁹⁶. Toliau Smetona akivaizdžiai ieškojo spragų ir nenuoseklumą Staugaičio argumentacijoje. Jam, pavyzdžiui, užkliuvo tariamas prieštaravimas, kad krikščionys demokratai deklaruoja besivadovaujant išimtinai Katalikų Bažnyčios mokymu, o savo gretose turį ir kitų krikščioniškų konfesijų atstovų. Visiškai nesutiko su Staugaičio priekaištu pažangininkams dėl nesijungimo į katalikiškas visuomenines organizacijas. Smetonos nuomone, „jos yra grynai partinės“, t. y. krikščionių demokratų struktūros, ir Tautos pažangos partijai nėra blogai, kad jose nedalyvavo⁹⁷. Taip pat jam užkliuvo krikščionių demokratų deklaruojamas bendradarbiavimas su tais, kurie neina prieš krikščionišką pasaulėžiūrą. Kaipgi tada dėl bendradarbiavimo su liaudininkais? – klausė Smetona. Juk iki šiol visą laiką skelbta, kad jų ir krikščionių demokratų pasaulėžiūros griežtai priešingos. „P. Meškus daro aiškia aliuziją, kad liaudininkai nebeina prieš kr. pasaulėžiūrą“, – ar tai reiškia, kad atsisakyta savosios pasaulėžiūros, nebeturima išvis jokios, ar pasižadėta kuriam laikui ją nesivadovauti? „Tai toki dabar esą liaudininkai!“⁹⁸ – bandė kalti pleišta tarp naujosios seiminės koalicijos partnerių Smetona.

Tačiau bene išsamiausiai šioje publikacijoje Smetona ginčijosi su Staugaičiu dėl socialinės politikos. Jis iš karto atvirai paneigė oponento tariamai eskaluotą mintį, kad Tautos pažangos partija nenorinti jokių socialinių reformų. Pasak Smetonos, ši partija netgi daugiau nei kitos svarstanti tokių reformų klausimus ir tai rodančios atitinkamos publikacijos *Tautoje*. Tačiau kartu Tautos pažangos partija negali sutikti su sprendimų principais ir metodais, kuriais vadovaujasi Seimo partijos. Smetonos dėstyti teiginiai

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ [Antanas Smetona] Lėnas, „Vėl apie katalikybę ir demokratizmą“, in: *Tauta*, 1920-08-27, Nr. 42, p. 1–2.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 1.

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ *Ibid.*

liudija jį turėjus nepajudinamą nuosavybės neliečiamybę, kurią tapatino su vienu kertinių teisinių principų, suvokimą. Jam šis principas buvo tarsi nekvestionuojama aksioma, kuriai netaikomos jokios išlygos ar interpretacijos. Su juo Smetona siejo patį siekiamos teisingos Lietuvos valstybės idealą. Valstybės inicijuojamo ir vykdomo nenusikaltusio piliečio turto tariamo perviršiaus paėmimo be atlyginimo idėja pažangininkų lyderiui netilpo į jokių teisinių rėmus. „Tik teismas, vaduodamasis įstatymais, tegali ją atimti piliečiui tam tikrais atsitikimais už nusikaltimą tėvynei“⁹⁹, – teigė Smetona. Atsiliepdamas į Seime kilusią konkrečią idėją palikti žemvaldžiams tik iki 70 dešimtinių dydžio nenusavinamą žemės normą, buvęs prezidentas kaltino valdančiąją koaliciją kėsিনimusi į patį nuosavybės principą: jo manymu, vienokios ar kitokios ribos nustatymas esąs netgi nepagrindinis dalykas; negatyviai reikšmingiausias čia – pats nusavinimo sumanymas. Laužant nuosavybės neliečiamumo principą šiuo aspektu, atveriamas kelias laužyti ir kitais, pavyzdžiui, valstybė nusprendusi gali paimti už atlyginimą ir smulkesnių savininkų žemes, – samprotavo Smetona. Vėlgi savitai bandydamas kalti pleištą tarp valdančiųjų, pažangininkas tarsi apgailėstavo, kad aptariamam klausimui liaudininkų pasaulėžiūra bus įveikusi krikščionių demokratų pasaulėžiūrą. Grįždamas prie palyginimo su vekseliais, Smetona, atrodytų, neapsimestinai priekaištavo dėl pačios situacijos sudarymo, kai tokie vekseliai tampa būtini: „patys kr. demokratai, rungčiomis eidami per seimo rinkimus, brukte bruko juos rinkėjams, patys kėlė revoliuciją, lenktynių eidami su ta „bolševistine“ dvasia“. „Madoj buvo vis į kairę ir į kairę, kad sieną pribėgus, reikėjo partijoms varžantis, ir siena kakta mušti, ir vėl bėgti.“ „Ir štai dabar ima baimė, nes už pažadus, jų neišpildžius, gali už gerklės paimti“, – prisiminęs Staugaičio argumentą, pakomentavo Smetona¹⁰⁰. Pasak jo, būtent pačių sukurta baimė, o ne principai verčia duoti vekselius, kurie „gali visą kraštą pražudyti“. Kritiką krikdemų socialinei politikai šiame tekste pažangininkų lyderis baigė pridėdamas ir ekonominius motyvus. Smetona dėstė, kad nusavinimu pakirtus virš 70 dešimtinių turinčius ūkius, būsianti pakirsta viso krašto ekonominio produkto gamyba ir krisianti bendra šalies gerovė. Juk, pasak jo, dvarų išdalinimas savaime nereiškia gamybos didinimo. Valstybė bet koku atveju turėsianti ieškoti lėšų visų poreikių tenkinimui, todėl visi mokesčiai ir prievolės nuo stambųjų ūkių persikeltų paprastų valstiečių masei. Buvęs prezidentas čia pat

⁹⁹ *Ibid.*, p. 2.

¹⁰⁰ *Ibid.*

nurodė ir, jo nuomone, žymiai patikimesnį ir racionalesnį Tautos pažangos partijos siūlomą klausimo sprendimo metodą: „kad ir nedaug, bet gerai, kad ir pamažėle, bet tiesia ta pačia didelių reformų linija“¹⁰¹.

Visuomeninis ir politinis ginčo kontekstas. Krikščionys demokratai ir pažangininkai bendradarbiavo 1919 m. spalį sudarytoje koalicinėje Ernesto Galvanausko vyriausybėje. Ši buvo sudaryta iš vienu dešiniųjų, joje vyravo pažangininkai, o iš krikščionių demokratų Eliziejus Draugelis tuomet gavo vidaus reikalų ir Valdemaras Čarneckis – susisiekimo ministro postus. Tokios vyriausybės sudarymas reiškė aiškų konservatyvių jėgų įsivyravimą Lietuvos politikoje, jų tuometinę pergalę prieš radikalus. Visgi esama nuomonės, kad krikščionių demokratų partijos žmonės „gana atsainiai“ žiūrėję į Galvanausko vyriausybės reikšmę¹⁰². Galima pagrįstai manyti, kad krikščionys demokratai, kaip stipri masinė partija, jau tuomet nusprendė pagrindinį dėmesį koncentruoti į būsimuosius Steigiamojo Seimo rinkimus ir ten įgyti lemiamą balsą Lietuvos politikoje. Tuo tarpu Tautos pažangos partijos veikėjai, buvę pagrindiniai vyriausybės kaitos iniciatoriai ir varomoji jėga 1919 m. rudenį, liko išstikimi savo pamėgtai „kabinetinei“, t. y. uždarai, siaurame rate vykdomai politikai.

Koalicija iš pažiūros veikė sutartinai, politinės rietenos trumpam aprimo. Tačiau tai buvo „tyla prieš audrą“. Pažangininkų šulas Voldemaras, eilės vyriausybių, tame tarpe ir naujausios, užsienio reikalų ministras, nelinko lanksčiau reaguoti į 1920 m. pradžioje besikeičiančią tarptautinę konjunktūrą¹⁰³, užtat sulaukė viešos kritikos iš koalicijos partnerių¹⁰⁴, kas buvo bene pirmasis naujų pokyčių simptomas. Prasidėjusios rinkimų kampanijos retoriką didžia dalimi apsprendė atskirų partijų iki tol įgytos pozicijos. Krikščionys demokratai, turėję plačiai išvystytas organizacines struktūras ir masinį palaikymą provincijoje, kvietė kuo plačiau burtis į politines partijas. „Valstybės gyvenime kuone visa sprendžia politikos partijos. Pavienis žmogus nieko padaryti negali. Nesusibūrę į partijas žmonės palieka kaip ir valstybinio gyvenimo užpakaly“, – teigė jie¹⁰⁵. Tuo tarpu Tautos pažangos

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Sigitas Jegelevičius, *op. cit.*, p. 161–162.

¹⁰³ Plačiau žr. Česlovas Laurinavičius, *op. cit.*, p. 47–60.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 81–82; Dalia Čičinienė, *op. cit.*, p. 101.

¹⁰⁵ [Mykolas Krupavičius] M. Keršys, *Lietuvių politikos partijos*, Kaunas: Lietuvių krikščionių demokratų partija, 1919, p. 7.

partija, priešingai, mėgino įtikinti visuomenę, kad rinkti reiktų ne partijų atstovus, o asmenis, pasižymėjusius kuriant valstybę. Jos nuomone, partijos Lietuvoje dar neturėjo tradicijų, apėmė tik nedidelę dalį gyventojų, o tarp-partinei kovai ruošėsi tik sekdamos Europos šalių pavyzdžiu. Pažangininkai laikė, kad tautos masė tradiciškai tebėra pasyvi, apolitiška, o kartu su Steigiamojo Seimo rinkimais tarsi iš šalies atėjo jai svetimas dalykas – partiškumas. Todėl skeptiškai žvelgė į bandymą tai masei įskiepyti „partinę sąmonę“. Pažangininkų nuomone, iš inteligentų kilę tautos autoritetai – vadai pirmiau evoliuciškai turėtų šviesti tautą, brandinti ją moderniam gyvenimui, kas jau buvę pradėta daryti nuo *Aušros* laikų¹⁰⁶.

Nepavykus susitarti dėl dalyvavimo rinkimuose vieningu bloku, partijos natūraliai tapo didesnėmis ar mažesnėmis konkurentėmis. Krikščionys demokratai, pavyzdžiui, viename rinkiminių atsisaukimų paskelbė, kad už Tautos pažangos partiją balsuos tie, kas nori, jog Lietuvoje liktų dvarai ir dvarininkai, o darbininkai toliau vargtų ir neturėtų žmoniškų gyvenimo sąlygų¹⁰⁷. Nevengota ir aštresnių, šiurkštesnių apsižodžiavimų, pavyzdžiui, pažangininkai išvadinti „pongalių bei dvarininkų pakalikais“¹⁰⁸, teigta, kad jie „pučia į ponų dūdą“¹⁰⁹. Atitinkamai aštrėjo ir partinės spaudos tonas oponentų atžvilgiu. 1920 m. balandžio 14–15 d. vykę rinkimai atnešė užtikrintą Krikščionių demokratų partijos ir jos atšakų – Ūkininkų sąjungos ir Lietuvos darbo federacijos – pergalę, laimėjus 59 mandatus 112 vietų Seime¹¹⁰, ir kartu – visišką Tautos pažangos partijos fiasko. Ši į Seimą nesugebėjo praveisti nė vieno savo atstovo, per visą Lietuvą gavusi vos 11 939 balsus¹¹¹. Pasak Dalios Čičinienės, šią partiją šokiravo triuškinantis pralaimėjimas, nors nuo 1920 m. pradžios buvo galima nujaušti tokią baigtį¹¹². Iškart po pažangininkų pralaimėjimo rinkimuose, jų oficioze *Tauta* leidinio redaktorius Tumas partiją pozicionavo kaip „vidurio partiją“ tarp krikščionių ir socialistų¹¹³.

¹⁰⁶ Pvz., Juozas Jakštas, „Tautos Pažangos partijos – Lietuvių Tautininkų sąjungos istorijos bruožai 1916–1940 m.“, in: *Tautinės minties keliai: Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*, sudarė Vytautas Radžius, Chicago: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 2012, p. 88–90.

¹⁰⁷ Algirdas Grigaravičius, „Steigiamojo Seimo išbandymas – būti be valdžios“, in: *Voruta*, Vilnius, 2021, Nr. 1, p. 28.

¹⁰⁸ Bijūnas, „Kas kaltas?“, in: *Žemdirbių balsas*, Kaunas, 1920-05-14, Nr. 15, p. 2.

¹⁰⁹ Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje*, p. 55.

¹¹⁰ Darius Bučelis, *op. cit.*, p. 561.

¹¹¹ Pranas Čepėnas, *op. cit.*, p. 679.

¹¹² Dalia Čičinienė, *op. cit.*, p. 106.

¹¹³ [Juozas Tumas-Vaižgantas] Aiškūnas, „Dvi galybi“, in: *Tauta*, 1920-04-24, Nr. 14, p. 1.

Esą jai, kaip ir kitoms „vidurio“ partijoms, tuo metu nelikę vietos totalioje priešpriešoje tarp minėtų jėgų, bet tai laikinas reiškinys. Tuo tarpu krikdemų sėkmę aiškino „giliausiu konservatyvizmu“, ilgaamžiu katalikybės pastovumu, kas yra šios partijos tapatybės esmė, apie kurią instinktyviai susibūrė lietuviai katalikai socializmo grėsmės akivaizdoje. Todėl Tumas skeptiškai ironiškai žvelgė į krikščionių demokratų radikalią taktiką ką tik praūžusioje rinkimų kampanijoje, laikydamas, kad tokios elgsenos liko nesupratę nei paprasti žmonės, nei priešininkai iš socialistų stovyklos¹¹⁴.

Vienu pirmiausių išrinktojo Seimo darbų tapo naujos Laikinosios Konstitucijos rengimas. Prasidėjus parlamentiniam darbui išryškėjo, kad krikščionys demokratai gana gerai sutaria su liaudininkais ir jų lyderiu Kaziu Griniumi, tapusiu Konstitucijos rengimo komisijos pirmininku¹¹⁵. Savo ruožtu, liaudininkams irgi pasirodė lengviau sutarti su buvusiais aršiais rinkiminiais oponentais krikščionimis demokratais, nei su ideologiškai artimesniais socialdemokratais. Taip pamažu būrėsi krikščionių demokratų ir liaudininkų koalicija, turinti 78 proc. Seimo atstovų¹¹⁶. Krikščionys demokratai netgi nusprendė premjero postą perleisti liaudininkams, sau rezervuodami tik Švietimo ir Užsienio reikalų ministerijas. Birželio 19 d. buvo sudaryta Griniaus vadovaujama vyriausybė, o kiek anksčiau, birželio 10 d. priimta Laikinoji Konstitucija, pagal kurią įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia faktiškai buvo sutelkta Seimo rankose. Respublikos prezidentui paliktos tik reprezentacinės funkcijos. Pasak Mykolo Riomerio, Lietuva pagal šią konstituciją virto seimokratinė respublika¹¹⁷. Tuo tarpu vienas iš liaudininkų lyderių Mykolas Sleževičius teigė, kad Seime svarstant konstitucijos projektą „krikščionys demokratai atrodė mūsų vienminčiais, o kartais kai kur dar net kairesniais“¹¹⁸. Tautos pažangos partija, švelniai pasakius, nebuvo tuo patenkinta.

Valdžioje atsidūrusių krikščionių demokratų ir opozicijoje likusių pažangininkų pažiūrose labai greitai atsiskleidė esminiai skirtumai žemės reformos klausimu. Nuomonių išsiskyrimas šiuo reikalu pirmiausia sietinas su krikščionių demokratų struktūrų formavimusi Lietuvoje 1918 m.: Rusijoje

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Zenonas Butkus, *op. cit.*, p. 227–228.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 228.

¹¹⁷ Mykolas Riomeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas: VDU Teisių fakultetas, 1937, p. 106.

¹¹⁸ Dalia Čičinienė, *op. cit.*, p. 107.

susibūrusių lietuvių krikščionių demokratų, turėjusių radikalią socialinę programą, masiniu grįžimu į tėvynę, dviejų sparnų su skirtingomis programomis sutilpimu vienoje naujai gimstančioje partijoje, radikališios programos populiarumu plačiojoje lietuvių katalikiškoje visuomenėje ir su tuo susijusiu konservatyvių katalikiškų elementų nepasitenkinimu¹¹⁹. Per 1919 m. plačiosios nuomonės palaikomas radikalojo sparno lyderis Mykolas Krupavičius įsitvirtino ir kaip neabejotinas visos partijos lyderis bei jos politinės krypties ir ideologijos formuotojas. Radikalojo sparno įtakoje partijos Centro komitetas dar 1919 m. sausio 1 d. nutarė siūlyti Lietuvos valdžiai nedelsiant pradėti žemės reformą, nelaukiant Steigiamojo Seimo sprendimų¹²⁰. Tų metų vasario pradžioje Centro komiteto posėdyje buvo galutinai nutarta, kad reikia nustatyti privataus ūkio žemės maksimumą, nacionalizuojant viršnormį; už nacionalizuojamą žemę savininkams reiktų atlyginti, bet majoratų žemes paimti be jokio užmokesčio; už gaunamą žemę reikės sumokėti; valstybė turės nustatyti ir valdomos žemės minimumą; naujakuriams valstybė privalės skirti piniginę ir kitokią paramą¹²¹. Dėl stiprios Krupavičiaus ir jo šalininkų įtakos 1919 m. rugpjūčio pabaigoje vykusioje Krikščionių demokratų partijos konferencijoje priimti nutarimai irgi reiškė aiškų pasiryžimą dalinti stambųjų žemvaldžių nuosavybę nedelsiant¹²².

Europietiškos krikščionių demokratų partijos tradiciškai apibūdinamos kaip „pragmatinės ir reformistinės dvasios konservatoriai“, tarpukario Lietuvos krikščionis demokratas Mykolas Römeris irgi priskyrė prie konservatyviųjų jėgų¹²³. Tačiau, kaip matome, 1919 m. ryškiai ėmė reikštis šios partijos posūkis į tam tikrą socialinį radikalizmą. Artūras Svarauskas aiškindamas tokių paradoksų motyvus ir priežastis yra pastebėjęs, kad „krikščionys demokratai, oficialiai prisistatinėdami kaip visų socialinių sluoksnių interesų reprezentantai, skatinantys „luomų solidarumą“ bei grindžiantys savo pamatines programines nuostatas katalikybe, turėjo plačią ir neapibrėžtą veikimo sritį“¹²⁴.

¹¹⁹ Plačiau žr. Darius Bučelis, *op. cit.*; Regina Laukaitytė, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais“, Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje*, p. 66–80.

¹²⁰ Lietuvių Krikščionių Demokratų Partijos Centro Komiteto nutarimas dėl Lietuvos dvarų žemės, in: *Laisvoji Lietuva*, Vilnius, 1919-01-05, Nr. 1, p. 1.

¹²¹ [Redakcijos vedamasis], in: *Tiesos kardas*, Kaunas, 1919-02-11, Nr. 30, p. 1.

¹²² Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos Konferencijos, įvykusios Kaune 29-30-31-VIII-19 m. rezoliucijos, in: *Laisvė*, 1919-09-24, Nr. 105, p. 2.

¹²³ Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje*, p. 270.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 270–271.

„Jie lengvai galėjo gravituoti tarp konservatyvių stambiųjų valstiečių ir radikalesnių bežemių ar mažžemių žemės ūkio darbininkų elektorato, tai priklausė nuo konkrečiu laikotarpiu dominuojančių aktualių visuomenės lūkesčių.“¹²⁵ Kaip tik po 1918 m. „monarchizmo žlugimas, revoliucinės nuotaikos ir „liaudies“ socialiniai interesai privertė krikščionis demokratų greitai persiorientuoti ir atsiriboti nuo konservatyvios taktikos“¹²⁶. Iš kitos pusės, Svarauskas staigias lietuvių krikdemų radikalizmo apraiškas aiškino ir „to laikotarpio kartos fenomenu“ – „liaudiškojo tipo masinei krikščionių demokratų partijai vadovavę politikai buvo kilę iš „žemesniojo“ luomo, todėl tam tikrus socializmo ir „kairumo“ šūkius naudojo kaip jiems artimus ir natūralius“¹²⁷. Čia tik pastebėtume, kad jei savąjį tyrimą chronologiškai būtume pratęse į 1921 m., jo skaitytojas būtų turėjęs progos akivaizdžiai įsitikinti minėtos krikščionių demokratų „gravitacijos“ sugebėjimais ir jam šios partijos įvaizdis dėlėtų visiškai kitais akcentais.

Tuo tarpu dar Rusijoje 1917 m. vasarį publikuotoje Tautos pažangos partijos programoje bežemiams ir mažžemiams aprūpinti irgi buvo numatytas žemės privaloma tvarka išpirkimas iš dvarų¹²⁸. Tačiau atrodo, kad toks programinis punktas anuomet buvęs greičiau duoklė revoliuciniam laikmečiui. Nes apskritai, pasak Vincento Lukoševičiaus, akcentuoti privalomą dalies dvarų žemės išpirkimą tautininkiškos srovės atstovai neretai „pamiršdavo“¹²⁹. Vietoj to jie mėgdavo pabrėžti evoliucijos principą, būtinumą ne siaurinti, o plėsti rinkos santykius. 1918 m. lapkritį paskirtas pirmuoju Lietuvos premjeru Voldemaras savo programinėje kalboje tuomet rodė išskirtinį dėmesį dvarų, kaip itin svarbaus bendrojo valstybės ūkio elemento, būklei. Esą dvarai karo metu itin nukentėjo ir toliau evoliuciškai nyks, nes didieji savininkai neįstengs atstatyti ūkių, skubės juos išparduoti. Tačiau esamu metu negalima dvarų laukų laikyti neapsėtų, nes kraštas dėl to patirtų didelių nuostolių, be to, valstiečiams galėtų kilti pagunda savavališkai dalytis apleistą žemę. Kad taip neatsitiktų, „laikinoji valdžia laikys savo priederme tvarkyti ūkį tokiuose dvaruose“¹³⁰. Labai panašiai mąstė ir pažangininkų dominuojamas Galvanausko ministrų kabinetas, nors aplinkybės

¹²⁵ *Ibid.*, p. 271.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ *Ibid.*, p. 274.

¹²⁸ Juozas Jakštas, „Tautos Pažangos partijos – Lietuvių Tautininkų sąjungos istorijos bruožai 1916–1940 m.“, p. 68–70.

¹²⁹ Vincentas Lukoševičius, *op. cit.*, p. 325–326.

¹³⁰ *Profesorius Augustinas Voldemaras: Raštai*, p. 72.

jau buvo nemenkai pasikeitusios. 1920 m. sausio 5 d. vyriausybės posėdyje žemės ūkio ministras Juozas Tūbelis aiškino: „Reikia dvarininkams duoti galimybės ligi bus išrištas tokiu ar kitokiu būdu žemės klausimas, išlaikyti savo ūkį“¹³¹. Kaip klausimo sprendimas šįkart 1920 m. vasario 3 d. atsirado „Įstatymas žemei pirkti ir įkeisti“, pasirašytas prezidento Smetonos ir teisingumo ministro Liudo Noreikos¹³².

Apskritai Tautos pažangos partijos nuostatoms agrarinėje srityje didelę įtaką turėjo atitinkama vieno žymiausių jos veikėjų, pirmojo valstybės prezidento Smetonos pozicija. Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą jis itin skeptiškai žvelgė į priverstinio dvarų žemės paėmimo idėją¹³³. Vietoj to siūlė valstiečių aprūpinimo žeme problemą spręsti išimtinai per prekybinius santykius: valstiečiams savo tarpe kurti kreditines draugijas ir jų pagalba patiems savarankiškai pirkti žemę iš nusigyvenančių dvarininkų. Smetona ir jo sekėjai tebepuoselėjo mintį pritraukti sulenkėjusių dvarininkų luomą į valstybės kuriamąjį darbą, dėl to nuolat siekė išlaikyti atviras duris dialogui, nepaisant, kad tai panašėjo į nuolaidžiavimą ar pataikavimą dvarininkijai. Tad dar prieš karą palaikė ir skatino bendrą valstiečių ir dvarininkų žemės ūkio draugijų steigimą ir funkcionavimą, manė, kad tokia veikla abejiems sluoksniams būtų ne tik ekonomiškai naudinga, bet ir dildytų tarp jų įsivyravusį priešišumą, prisidėtų prie tautos konsolidavimo. Dvarų darbininkų padėčiai pagerinti siūlė privalomai steigti taupymo ir senatvės aprūpinimo kasas, kurias bendrai turėtų išlaikyti darbininkai ir darbdaviai¹³⁴. Tad ir nepriklausomybės sąlygomis, pasak Smetonos, būtina žemės reformos sąlyga buvo teisingas, t. y. pagal rinkos kainą, atlyginimas žemvaldžiams¹³⁵. Savaimė suprantama, taip suvokiamą teisingą kainą turėtų mokėti ir žemę gaunantieji. Iš Smetonos artimųjų atsiminimų aiškėja, kad jis pats asmeniškai griežtai laikėsi nuosavybės neliečiamumo principo: sūnus Julius liudijo, kad tėvas nepritarė žemės reformos įstatymui, laikė jį neteisingu; brolėnams, turėjusiems progos gauti žemės pagal įstatymo

¹³¹ Algis Povilas Kasperavičius, „Žemės reforma ir jos poveikis Lietuvos socialinei struktūrai“, in: Dalia Bukelevičiūtė, Zenonas Butkus, Norbertas Černiauskas, Andrius Grodis, Algis Povilas Kasperavičius, Giedrė Polkaitė-Petkevičienė, *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*, Vilnius: VU leidykla, 2016, p. 75.

¹³² *Laikinosios vyriausybės žinios*, Kaunas, 1920, Nr. 20, p. 1.

¹³³ Pvz., [Antanas Smetona] A. Užugirietis, „Naujoji Gadynė“ ir „Žemės klausimas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, Vilnius, 1906-07-22, Nr. 33, p. 434–435.

¹³⁴ Plačiau žr. Vincentas Lukoševičius, *op. cit.*, p. 314–324.

¹³⁵ Liudas Truska, *op. cit.*, p. 142–143.

nuostatas, patarė jos neimti¹³⁶. Reformos tikslas, pasak jo, turįs būti ne politinis, o tik ekonominis – žemės ūkio gamybos didinimas.

Tuo tarpu Steigiamajam Seimui jau pačioje darbo pradžioje teko imtis neatidėliotinių sprendimų žemės reformos srityje. Klausimas buvo toks opus ir aktualus visuomenei, kad jo nagrinėjimas parlamento dienotvarkėje lenkė netgi pačios valstybės konstitucijos koregavimo sumanymus. Jau 1920 m. gegužės 20 d. valstiečių liaudininkų autoriteto Albino Rimkos reikalavimu skubių agrarinių sprendimų klausimas įtrauktas ir į taip smarkiai užpildytą Seimo dienotvarkę¹³⁷. Pristatyme Rimka vardino esminius skubių sprendimų reikalavusius punktus: stambieji miškų savininkai, bijodami nacionalizacijos, skuba iškirsti ir išparduoti šią savo nuosavybę; majoratų savininkai toliau disponuoja šiais iš rusų valdžios rankų neteisėtai įgytais dvarais ir iš jų pelnosi; jau esantis įstatymas dėl kariškių aprūpinimo žeme praktikoje pasirodė akivaizdžiai netobulas; egzistuojančios dvarų žemių nuomos taisyklės turi daug spragų, leidžiančių savininkams piktnaudžiauti jomis savo naudai ir masiškai išvarinėti nuomininkus¹³⁸. Tad jau gegužės 22 d. Seimo posėdyje svarstytas „Žemės reformos skubus projektas“, kuris tolesnėje aptarimo eigoje buvo išskaidytas į kelias savarankiškas dalis¹³⁹. Seimo diskusijose dalyvavo ir pareigas tebevykdžiusios senosios Galvanausko vyriausybės ministrai pažangininkai – Tūbelis, Noreika, Voldemaras¹⁴⁰, dėję pastangas išsaugoti ligtolinės savo veiklos rezultatus.

Kaip ir buvo galima tikėtis, Steigiamojo Seimo atstovai nebuvo linkę atsižvelgti į pažangininkų argumentus¹⁴¹. Dar gegužės 26 d. posėdyje skubiai buvo priimtas laikinasis įstatymas dėl miškų ir privilegijuotai įgytų dvarų įkeitimo¹⁴². Gegužės 31 d. priimtas pataisytas įstatymas dėl privačių ūkių nuomos reglamentavimo¹⁴³. Kitu žingsniu Seimas ėmėsi minėto 1920 m. vasario pradžioje priimto „Įstatymo žemei pirkti ir įkeisti“ taisymo¹⁴⁴. Juo iki

¹³⁶ Stasys Yla, *Dievas sutemose*, Toronto: Tėviškės žiburiai, 1964, p. 204–205.

¹³⁷ *Steigiamojo Seimo darbai: posėdžių stenogramos*, Kaunas: St. Seimo sekretoriatas, 1920: 1–54 posėdžiai: 1920 m. gegužės 15 d. – 1920 m. spalio 22 d., p. 16–17.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 24–25.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 47.

¹⁴⁰ Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York: Lietuvių Tautos fondas, 1975, p. 139–140.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 140.

¹⁴² *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 57–58; *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 36, p. 1.

¹⁴³ *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 61, 64.

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 91–93, 105–106, 109–113, 115–119.

tol buvo leidžiama laisvai pirkti iki 50 dešimtinių, o žemės ūkio ministrui sutikus – ir didesnę žemės plotą. Dvarininkai, turintys nuosavybės teisę iki 200 dešimtinių, galėjo žemę laisvai parduoti, tik valdę virš 200 dešimtinių pardavimui privalėjo gauti žemės ūkio ministro leidimą¹⁴⁵. Vietoj šio įstatymo Seimas birželio 18 d. priėmė atitinkamą naują¹⁴⁶. Pagal jį žemę laisvai galėjo parduoti tik savininkai, jos turintys iki 70 dešimtinių, o turintys virš šios ribos galėjo parduoti tik su valdžios specialios komisijos leidimu ir tik bežemiams ar mažžemiams valstiečiams arba dvarų darbininkams. Įsigyti tapo galima tik tiek žemės, kad bendras nuosavybėje turimas plotas neviršytų 20 dešimtinių¹⁴⁷. Tuo pačiu metu į Seimo darbotvarkę krikščioniškosios Darbo federacijos ir socialdemokratų bendru siūlymu skubos tvarka įrašytas dvarų darbininkų atleidimo įstatymo pakeitimų svarstymas¹⁴⁸. Pastarasis įstatymas taip pat buvo dar visiškai naujas, ankstesnės valdžios priimtas balandžio 20 d.¹⁴⁹, taigi jau įvykus Seimo rinkimams. Pakeitimai buvo patvirtinti liepos 5 d. parlamento posėdyje¹⁵⁰. Na ir pagaliau, atlikus svarbiausius laikinus stabilizuojamuosius veiksmus agrarinėje sferoje, buvo pereita prie ilgalaikių esminių sprendimų rengimo – birželio 28 d. posėdyje pristatytas „Žemės reformos įvedamojo įstatymo“ projektas¹⁵¹, pradėti jo svarstymai ir diskusijos.

Bene pirmoji konceptuali pažangininkų reakcija į valdančiosios Seimo daugumos užmojus agrarinėje sferoje buvo birželio 2 d. *Tautoje* pasirodęs Tumo straipsnis, pasirašytas Aiškūno slapyvardžiu¹⁵². Savo esme ši publikacija atstovavo jau minėtąją pažangininkų evoliucinį nusistatymą žemės nuosavybės santykiuose, gyrė ankstesnės valdžios agrarinę politiką. Autorius įrodinėjo, kad naujosios valdžios agrariniai sumanymai ekonomiškai ir finansiškai neracionalūs, pavyzdžiui, dvarų smulkinimo komisijų steigimas reikš papildomas išlaidas iš valstybės biudžeto, pasiturintys potencialūs žemės pirkėjai negalės savo sukauptų pinigų išleisti į apyvartą ir tuo prisidėti prie bendrojo krašto ekonomikos gaivinimo. Kritikos smaigalys

¹⁴⁵ *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 20, p. 1.

¹⁴⁶ *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 136–138.

¹⁴⁷ *Vyriausybės žinios*, Kaunas, 1920, Nr. 39, p. 1.

¹⁴⁸ *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 106–109.

¹⁴⁹ *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 29, p. 1.

¹⁵⁰ *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 195–201; *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 40, p. 1.

¹⁵¹ *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 173–176.

¹⁵² [Juozas Tumas-Vaižgantas] Aiškūnas, „Laisvas žemių smulkinimas“, in: *Tauta*, 1920-06-02, Nr. 25, p. 1.

pirmiausia buvo nukreiptas į liaudininkus ir jų iškeltą laisvo žemės pardavinėjimo stabdymo idėją. Tačiau nemenkai kliuvo ir krikščionims demokratams. Mat jų lyderis Krupavičius dar gegužės 20 d. Seimo posėdyje buvo pasiūlęs sustabdyti ir dvarų ūkių inventoriaus išpardavinėjimą, maža to, kartu pasiūlė inicijuoti dvarų darbininkų komitetus atitinkamo įstatymo vykdymo priežiūrai¹⁵³. Pastarasis sumanymas, kaip parodė vėlesnė polemika, tapo aršios pažangininkų kritikos objektu. Jau šiame Tumo straipsnyje buvo įvardyta ūkių reikalus krikdemams norint pavesti „sovietam rabočich deputatov“¹⁵⁴. Jis rašė aštriai: „Kuo Lietuva nebus bolševikija? Kuo ne „diktatūra proletariata“?“¹⁵⁵

Po mėnesio, liepos 2 d. *Tautoje* buvo patalpintas dar griežtesnės retorikos Tumo straipsnis, skirtas pliekti Krupavičiaus dvarų darbininkų komitetų sumanymui¹⁵⁶. Autoriaus nuomone, toks įstatymu virtęs sumanymas varžytų privačią iniciatyvą ir energiją, suteiktų darbininkams nepagrįstų privilegijų savininkų atžvilgiu, dargi įduotų legalią priemonę bolševizmo propagandai. „Šis gi įstatymas pabaigs užmušti dvaro žemės produkciją ir jo ištesėjimą valstybės našta nešti“, – konstatavo Tumas. Pasak jo, sumanymas „vienašalis ir nesąmonė“. Kartu vėl pakartotas negatyvus „soviet rabočich deputatov“ įvardinimas planuotų komitetų atžvilgiu, taip pat krikščionių demokratų frakcija Seime („bent jos dalis“) įžeidžiamai pavadinta „krupavičiais-demokratais“, dar priduriant rusišką epitetą „voronežskago tolka“¹⁵⁷. Tame pačiame *Tautos* numeryje Tumui dvarų darbininkų komitetų klausimu antrino ir Dėdės Atanazo slapyvardžiu pasirašinėjęs nuo seno žinomas publicistas kunigas Kazimieras Pakalniškis¹⁵⁸. Pastarajame epizode labiausiai intriguoja tai, kad priešingose ideologinių barikadų pusėse ryškiai matomi kunigų luomo atstovai. Taip pat šis išraiškingas nuomonių susikirtimas įvyko dar gerokai anksčiau mūsų straipsnio pradžioje

¹⁵³ *Steigiamojo Seimo darbai*, p. 16.

¹⁵⁴ Darbininkų atstovų taryboms (*rus.*). Šios tarybos (sovietai) buvo viena pagrindinių naujosios valdžios institucijų Rusijoje po 1917 m. Vasario revoliucijos, tačiau bolševikai jose ėmė įsigalėti tik po Spalio perversmo.

¹⁵⁵ [Juozas Tumas-Vaižgantas] Aiškūnas, „Laisvas žemių smulkinimas“, p. 1.

¹⁵⁶ [Juozas Tumas-Vaižgantas] Aiškūnas, „Varžymai“, in: *Tauta*, 1920-07-02, Nr. 26, p. 1.

¹⁵⁷ Voronežo (voronežietiškos) sampratos (*rus.*). Tai aliuizija į kun. Krupavičiaus darbuotę Voroneže Pirmojo pasaulinio karo metais ir į tai, kad jis atstovavo radikaliam krikščionių demokratų sparnui, susibūrusiam kaip tik išeivijoje Rusijoje.

¹⁵⁸ [Kazimieras Pakalniškis] Dėdė Atanazas, „Dvarų darbininkų komitetai“, in: *Tauta*, 1920-07-02, Nr. 26, p. 2–3.

pristatytojo „didžiojo ginčo“ ir jį vainikavusios Tumo publikacijos „Kunigas kunigams“. Tad pats metas bent glaustai pažvelgti ir į lietuvių katalikų dvasininkijos rolę krikščionių demokratų ir pažangininkų takoskyroje.

Pasak Artūro Svarausko, iš esmės būtent kunigai Rusijoje 1917 m. įkūrė lietuvių krikščionių demokratų partiją¹⁵⁹, po metų jau Lietuvoje tapusią suvienytos krikščionių demokratų partijos radikaliuoju sparnu. Tad natūraliai su šia partija Lietuvos dvasininkiją siejo stipriausias ir artimiausias ryšys. Ir pats Tumas toje pačioje žymiojoje publikacijoje „Kunigas kunigams“ pripažino, kad apie pusė visos kunigijos vienaip ar kitaip saistosi su krikščionimis demokratais. Vis dėlto bet koku atveju neteisinga būtų teigti, kad visi krikščionių demokratų nepalaukę kunigai palaukė Tautos pažangos partiją, kaip kad gali pasirodyti skaitant Tumo tekstą. Pirmaisiais atkurtosios Nepriklausomybės metais kunigų, aiškiai apsisprendžiančių už besikuriančią Tautos pažangos partiją, būta vienetų. Visų pirma – tai pats Juozas Tumas-Vaižgantas, bendradarbiavęs su Smetona prieš Pirmąjį pasaulinį karą leidžiant *Vilties* laikraštį. Vladą Mironą, taip pat Alfonsą Petrulį su Smetona siejo rūpestis Vilnijos krašto lietuvių reikalais¹⁶⁰, kiek vėliau, vokiečių okupacijos metais susibendrata kartu darbuojantis Lietuvos Valstybės Taryboje. Čia svarbu pažymėti, kad kunigų, artimų pažangininkų lyderiui Smetonai, ratas jau tuomet buvo žymiai platesnis. Štai *Viltyje* Smetona darbavosi ne tik su Tumu, bet ir su Fabijonu Kemėšiu, Juozu Dobužinsku, kuriuos vienas žymiųjų Šv. Kazimiero draugijos veikėjų kun. Mykolas Vaitkus įvardijo aiškiais pirmojo Lietuvos prezidento simpatikais¹⁶¹. Kaip palankius Smetonai, Vaitkus taip pat mini prelatus Kazimierą Prapuolenį, Julijų Maciejauską, monsinjorą Kazimierą Jasėną ir dar kitus. Tarp Smetonos ir jo atstovaujamos ideologijos simpatikų buvo ir žymusis dvasininkas intelektualas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, taip pat Jonas Mačiulis-Maironis¹⁶², atitinkamai įtakoję ir visą Šv. Kazimiero draugijos aplinką. Tad nevertėtų nuvertinti tam tikro „slaptojo“ Tautos pažangos partijos potencialo eventualioje priešpriešoje krikščionims demokratams. Išibėgėjant žemės reformos klausimo svarstymams tam tikra dvasininkijos dalis, ypač senesnės kartos, vis daugiau juto, kad jos pažiūros ir interesai šiuo reikalu labiau

¹⁵⁹ Artūras Svarauskas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje*, p. 207.

¹⁶⁰ Mykolas Vaitkus, *Atsiminimai*, t. 6, d. 2: *Nepriklausomybės saulėj: 1918–1940*, London: Nida, 1968, p. 88.

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 87–88.

¹⁶² *Ibid.*; taip pat žr. Alfonsas Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 276–278; Stasys Yla, *op. cit.*, p. 204.

sutampa ne su krikščionių demokratų, lyderiaujančių Krupavičiaus, o su Tautos pažangos partijos veikėjų skelbiamomis idėjomis. Tuo tarpu gana ilgą laiką oficiali Lietuvos Katalikų Bažnyčios nuomonė žemės reformos klausimu nebuvo išreikšta. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulevičius, vienas žymiausių sociologų tuometinėje Lietuvoje, puikiai suprato reformos esmę ir nuo pradžių palaikė krikščionis demokratų ir jų pirmininką Krupavičių¹⁶³. Bet tik 1919 m. gegužę, dalyvaujant popiežiaus atstovui arkivyskupui Antonino Zecchini, vykusiame Lietuvos vyskupų konferencijoje Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui ryžtingai stojus į reformos šalininkų pusę, pagaliau ėmė ryškėti oficialusis pritarimas¹⁶⁴. Tačiau jo *sine non qua* bet koku atveju buvo atlyginimas už nusavinamą žemę.

Tuo tarpu krikščionių demokratų lyderiai su Krupavičiumi šio aspekto pernelyg nesureikšmino. Minėtoje 1919 m. rugpjūčio pabaigos konferencijoje bendrąją partijos poziciją atspindėjusiose rezoliucijose atlyginimo klausimas net nebuvo tiesiogiai įvardytas. Tačiau eventualus klausimo sprendimas plaukė iš rezoliucijų konteksto. Neįvardytas klausimas buvo tarsi išskaidytas dviejose rezoliucijose – dėl žemės ir dėl lenkų dvarininkų klausimo¹⁶⁵. Jų formuluotės reiškė apsisprendimą stambųjų žemvaldžių atžvilgiu atidėti atlyginimo už nuosavybę klausimą ateičiai, o priešišku valstybei lenkų dvarininkų atveju – ir visai atsisakyti taikyti atlyginimo galimybę. Būtent su šia konferencija sietinas ir kun. Šultės iškilimas į vieno iš krikdemų partijos lyderių pozicijas. Pasisakydamas viename pirmųjų posėdžių radikalusis kunigas pareiškė: „Valdžia veda dvarininkų politiką. [...] Krikščionių mokslu savininkas tik prievaizda turto, negali daryti su juo ką nori, pav. deginti, o ne pavargėliui duoti. Kas dirba gali valgyti, kas ne – ne. Lenkai veža pinigus į Varšuvą mūsų pražūčiai – užtat ligi Seimo valdžia turi imti dvarus parceliuoti!“¹⁶⁶ Savo kalboje sukritikavo netgi dešiniojo krikdemų sparno lyderį Stulginskį, kad jis išreiškęs „liberalų nuomonę“¹⁶⁷. Visą Šultės pasisakymą susirinkusieji palydėję triukšmingais plojimais. Šultė šioje konferencijoje dalyvavo kaip partijos atstovas nuo Kupiškio skyriaus;

¹⁶³ Plačiau žr. Mykolas Krupavičius, „Arkivyskupas Jurgis Matulevičius ir krikščionys demokratai“, in: *Krikščionis demokratas*, Kaunas, 1927, Nr. 3/5, p. 96–99.

¹⁶⁴ Mykolas Vaitkus, *op. cit.*, p. 166–170; išsamiau žr. Darius Bučelis, *op. cit.*, p. 545–547.

¹⁶⁵ Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos Konferencijos, įvykusios Kaune 29-30-31-VIII-19 m. rezoliucijos, p. 2–3.

¹⁶⁶ Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos Konferencijos, įvykusios Kaune 29-30-31-VIII-19 m., protokolas, in: *Laisvė*, 1919-09-13, Nr. 102, p. 3.

¹⁶⁷ *Ibid.*

išlydint jį į Kauną, Kupiškyje paties Šultės suformuluota ir partiečių entuziastingai paremta rezoliucija skelbė: „Atimti žemę nuo dvarininkų, paliekant jiems tiek, kiek patys nesamdant darbininkų galės išdirbti, arba jeigu nepanorės dirbti patys, atimama visa žemė ir duodama jam atsakanti vieta valstybės įstaigose, kad jis galėtų su šeima pragyventi“¹⁶⁸.

Šioje vietoje, kiek stabtelint prie kun. Šultės asmenybės, svarbu pasakyti, kad jis priklausė tai pačiai Pirmojo pasaulinio karo metais į Rusiją pasitraukusių kunigų grupei, kaip ir pats Krupavičius. Buvo kilęs iš Žemaitijos, Mažeikių apylinkių, mokėsis seminarijoje Kaune, kunigo šventimus gavęs 1899 m. Kaip ne vienas gabus jaunosios kunigų kartos atstovas, surado kelią į užsienio katalikiškus universitetus ir ten su pertraukomis studijavo – Fribūre 1905–1907 m., 1909–1911 m., Liuvene – 1907–1908 m. ir Romoje – 1913 m.¹⁶⁹ Studijas vainikavo net dvi daktaro disertacijos: „A. Miuleris ir socialinės bei politinės doktrinos“ (Liuveno katalikų universitete 1909 m.) ir „Vokiečių katalikų reakcija prieš XVIII a. prancūzų idėjas ir katalikiškosios sociologijos restauracija“ (Fribūro katalikų universitete 1913 m.). Tad mūsų jau aptartoje polemikoje su Voldemaru Šultės nevykusiai savo forma mestelta frazė apie turimas „diplomų krūvas“ turėjo gana pagrįstą turinį. Prieš karą dirbo Panevėžyje. Į Lietuvą grįžo 1918 m. spalio pradžioje, gavo filialisto vietą Palėvenėlės bažnyčioje netoli Kupiškio¹⁷⁰. 1919 m. pradžioje atnaujino karo metais nutrūkusį bendradarbiavimą katalikiškoje spaudoje. Nuo pat pradžių priklausė tiems krikščionims demokratams, kurie buvo tvirtai nusistatę prieš atlyginimą dvarininkams už iš jų reformos tikslams paimamą žemę. Tad jau 1919 m. balandį *Ganytojuje* rašė, kad žymi „dvarų turtų dalis yra kilus iš nutraukto darbininkams užmokesčio“. „Tai kaipgi galima reikalauti [...] už dvarus atlyginimo, pereinant jiems į visuomenės rankas.“¹⁷¹ Stengdamasis teoriškai pagrįsti savo požiūrį, rėmėsi šv. Tomo Akviniečio mokymu apie tai, kad privatinė nuosavybė turinti visuomeninę

¹⁶⁸ Z-pa, „Liet. Kr. Dem.-par. gyvenimas. Kupiškis“, in: *Laisvė*, 1919-09-06, Nr. 100, p. 3–4.

¹⁶⁹ Valdas Pruskus, „Simanas Šultė: socialinio teisingumo įgyvendinimo įžvalgos“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2009, t. 32, p. 45. Sociologas Pruskus kunigą Šultę, jo indėlį į lietuvių visuomeninės sociologinės minties raidą, šio mokslo plėtotę mini ne viename savo darbe.

¹⁷⁰ Vidmantas Jankauskas, „Simonas Šultė: vieno vizionieriaus likimo pėdsakais“, in: *Viešniai: istorija ir kultūra*, sudarytojas Povilas Švėrebas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013, p. 776–777.

¹⁷¹ Simonas Šultė, „Lietuvos dvarų žemės padalinimas ir krikščioniškoji dora“, in: *Ganytojas*, Kaunas, 1919, Nr. 8, p. 199.

funkciją, t. y. turi būti naudojama atsižvelgiant į visos visuomenės reikalus. Jeigu šitai nedaroma, ji turi būti vienaip ar kitaip suvisuomeninama, pasak Šultės – suvalstybinama, o dvarų žemė išdalijama valstiečiams privatinėn nuosavybėn, nes toks žemės klausimo sprendimas labiausiai atitiktų visos visuomenės interesus¹⁷². Savo teorines nuostatas bandė diegti ir artimiausioje gyvenamoje aplinkoje Palėvenėlėje – tapo vietinio dvaro darbininkų savotiško komiteto lyderiu, dėl ko konfliktavo su dvarininkais¹⁷³. Pastarųjų pusę palaikė Kupiškio klebonas, skundai dėl Šultės elgesio pasiekė bažnytinę vadovybę. Atrodo, kad pastaroji bus bandžiusi tylomis „diplomatiškai“ užglaistyti nesutarimus, 1920 m. pradžioje pasiūlydama Šultei keltis į Kauną ir perimti kurijos notaro pareigas, tačiau šis iškart suprato pasiūlymo esmę ir jį atmetė. Toliau liko Palėvenėlėje ir, pasak biografo Vidmanto Jankausko, dienomis kovojo su vietiniais dvarponiais, o naktimis prie stalo studijavo filosofijos veikalus¹⁷⁴. Tad ir Tumas netruko pastebėti pažangininkų pažiūroms itin opozicinį Šultės veikimą, savo redaguojamoje *Tautoje* jau iškart po Steigiamojo Seimo rinkimų šį kunigą kartu su Krupavičiumi, Lumbiu¹⁷⁵ įvardydamas kaip krikščionis demokratus, daug radikalesnius už socialdemokratus¹⁷⁶.

1920 m. vasaros pradžioje vis aršiau *Tautoje* puldinėjami valdantys krikščionys demokratai negalėjo tyliai kęsti pažangininkų veiksmų. K. Mikalausko slapyvardžiu pasirašęs Krupavičius santūroškai, bet griežtai sureagavo liepos 6 d. *Laisvės* vedamajame straipsnyje¹⁷⁷. Pirmiausia priminė pažangininkams elementarią tiesą, kad jų nepatekimas į Seimą buvo Lietuvos žmonių demokratiškai išreikštos valios pasekmė, kurią dera pripažinti ir gerbti. Būtent taip pasielgusi į tokią pat situaciją kaip ir pažangininkai patekusi Santaros partija. Tačiau Tautos pažangos partija „užmiršo savo skambius obalsius, gražius žodžius apie darbą valstybės gerovei be asmens naudos“ ir pasirinko kerštą bei apmaudą. „Kaipgi „tautos smegenys“, kaip išdidžiai save vadindavosi, kuriems lemta tauta valdyti, o kitom partijom

¹⁷² Vincentas Lukoševičius, *op. cit.*, p. 443–444.

¹⁷³ Vidmantas Jankauskas, *op. cit.*, p. 779–783.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 785.

¹⁷⁵ Akivaizdžiai čia Tumas omenyje turėjo kunigą Mamertą Lumbę (1884–1942), dirbusį Tauragėje, Ramygaloje, Šeduvoje, ilgus metus klebonavusį Kaune, Šančiuose.

¹⁷⁶ [Juozas Tumas-Vaižgantas] Aiškūnas, „Dvi galybi“, in: *Tauta*, 1920-04-24, Nr. 14, p. 1.

¹⁷⁷ [Mykolas Krupavičius] K. Mikalauskas, [Vedamasis straipsnis], in: *Laisvė*, 1920-07-06, Nr. 128, p. 1.

tik jai tarnauti, šiandien visuomenės išmesta iš įstatymų leidimo darbo!“ – karčiai oponentams bylojo Krupavičius. Pabrėžė, kad net kairiųjų leidinys *Darbas*, pasibaigus rinkimams, nustojo pulti krikščionis demokratų, tuo tarpu tą funkciją iš jo perėmė *Tauta*. Atkreipė skaitytojų dėmesį, kad puolimas vykdomas ne tik prieš krikščionis demokratų, bet prieš pačią demokratinio Seimo instituciją; priešiška kampanija vykstanti ne tik spaudoje, bet ir viešuose pažangininkų pasisakymuose provincijoje, jau nekalbant apie privačius pokalbius. Krupavičius konstatavo, kad tokiu būdu susiję kraštutinumai – Tautos pažangos partija su savo nusistatymu prieš valdančiuosius atsидūrė vienoje gretoje su revoliuciniais liaudininkais ir komunistais¹⁷⁸. Į detalią polemiką su oponentais, kad ir dėl to paties dvarų darbininkų komitetų sumanymo, krikdemų lyderis nesileido.

1920 m. vasarą Steigiamajam Seimui ėmus svarstyti ir priiminėti įvadinčius žemės reformos įstatymus, atlyginimo už nusavinamą žemę klausimas vėl grįžo į opiausių aktualijų gretas. Valdančiajai koalicijai toną diktuojanti Krikščionių demokratų partija kartu rengėsi rugsėjį suplanuotai konferencijai, turėjusiai patvirtinti arba pakoreguoti partinę poziciją svarbiausiais valstybės gyvenimo klausimais. Tame kontekste kai kurios partinės spaudos publikacijos, atskirų veikėjų pasisakymai signalizavo, kad esama nemenkos tikimybės, jog krikščionys demokratai apsispręs atsakyti atlyginimo už nusavinamą žemę¹⁷⁹. Pavyzdžiui, prieš pat konferenciją *Laisvėje* pasirodžiusios publikacijos autorius, įsivardijęs K. Petrukėliu, deklaravo klausimo sprendimą, atsižvelgiant „į laiko dvasią“¹⁸⁰. Iš esmės kartodamas Šultės tekstuose dėstytus argumentus, K. Petrukėlis manė, kad „nėra per didelio reikalo atlyginti už imamą žemę“ ir būtent tokio sprendimo tikėjosi iš konferencijos dalyvių¹⁸¹. Savo ruožtu, tokie signalai aktyvino nuolatinių oponentų reakciją. 1920 m. rugsėjį tapo itin pastebima ir politinė diferenciacija tarp dvasininkijos, ir tai rodė ne vien žymioji Šultės polemika su pažangininkais. Ketinimai neatlyginti už paimamą nuosavybę iššaukė nepasitenkinimą Krupavičiaus šalininkų linija tarp nuosaikesnių ir toliau nuo politikos besilaikiusių dvasininkų. Kaip pastebėjo Vaitkus, įsivyravęs radikalizmas „pradėjo stipriai nepatikti konservativesniesiems elementams

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ Išsamiau žr. [Mykolas Vaitkus] K. M. V., „Katalikiškojo gyvenimo apžvalga“, in: *Ganytojas*, 1920, Nr. 9, p. 286–287.

¹⁸⁰ K. Petrukėlis, „Mūsų konferencija ir žemės klausimas“, in: *Laisvė*, 1920-09-12, Nr. 186, p. 1.

¹⁸¹ *Ibid.*

mūsų kat. visuomenėje“¹⁸². „Ir labai daugelis pradėjo abejoti, ar bepalaikyti kr. demokratams, ar stoti su jais kovon.“¹⁸³ Netrukus *Tautoje* pasirodė Telšių dekanato kunigo Juozapo Balčiūno¹⁸⁴ publikacija, kurioje neatlyginamą žemės paėmimą jis tiesmukai įvardijo sąmoningu Dekalogo septintojo įsakymo laužymu¹⁸⁵. Kun. Balčiūno debiutas *Tautoje* taip pat rodė pažangininkus ieškant vis naujų atramų kunigijos tarpe.

Krikščionių demokratų vadovybė socialinių nesutarimų su pažangininkais kontekste vis labiau juto ir dar vienos politinės jėgos, santykiai su kuria buvo gana nevienareikšmiai ir nenusistovėję, augantį aktyvumą. Reikalas tas, kad dar 1919 m. sausį dėl antrosios valstybės konferencijos, nutarusios papildyti Lietuvos Valstybės Tarybą naujais nariais, sprendimo Taryboje susiformavo vadinamoji Žemdirbių frakcija. Ši iniciatyva kilo iš kai kurių dešiniųjų veikėjų nuomonės, kad politikoje nepakankamai atstovaujama didžiausio lietuvių sluoksniu – ūkininkų – interesams. Tad keletas Valstybės Tarybos narių, senbuvų ir naujai kooptuotų, pasišovė imtis šios misijos¹⁸⁶. Reikšminga, kad tarp jų buvo ir Vasario 16-osios akto signatarai Saliamonas Banaitis ir Jonas Smilgevičius. Grupelė pradžioje veikė krikščionių demokratų frakcijos Taryboje rėmuose ir didelio susirūpinimo partijos lyderiams nekėlė, nors jos branduolį sudarė asmenys, veikiau prijuočiantys krikščionims demokratams, bet niekada su jais nesitapatinę. Tačiau negavę vietos Tarybos frakcijų seniūnų sueigoje, netrukus vadinamieji žemdirbiai persiskyrė su krikščionimis demokratais¹⁸⁷. 1919 m. balandį prasidėjo naujos partinės jėgos – Politinės ir ekonominės Lietuvos žemdirbių sąjungos formavimasis. Kartu vadinamųjų žemdirbių ir krikščionių demokratų atsiskyrimas pasireiškė ir visos šalies mastu. Prieš antrąją krikščionių demokratų partijos konferenciją 1919 m. Krupavičius konstatavo, kad krikščionys

¹⁸² [Mykolas Vaitkus] K. M. V., „Katalikiškojo gyvenimo apžvalga“, p. 287.

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ Pagal kontekstą galima gana pagrįstai manyti, kad šis asmuo – tai kunigas Juozapas Balčiūnas (1868–1959). Kunigu išventintas 1890 m., vikaravęs Smilgiuose, Lyduokiuose, Kelmėje, Palėvenėje, Raudėnuose, Kuršėnuose, Šiluvoje, klebonavęs Vadaktuose, Miškinuose, Nerimdaičiuose, buvęs altarista Gadunave.

¹⁸⁵ Juozapas Balčiūnas, „Ar žemės ar Dekalogo reforma?“, in: *Tauta*, 1920-09-21, Nr. 49, p. 2.

¹⁸⁶ Plačiau apie Žemdirbių sąjungos genezę ir raidą žr. Algirdas Grigaravičius, „Lietuvos žemdirbių sąjunga – ūkininkų interesų gynėja“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 2006, Nr. 7, p. 51–56; Nr. 8/9, p. 78–84.

¹⁸⁷ S. Vaitiekūnas, „Žemdirbiai, organizuokitės!“, in: *Žemdirbių balsas*, Kaunas, 1919-10-31, Nr. 3, p. 2.

demokratai iš savo gretų pašalino buržuazinių pažiūrų dešiniuosius, turėdamas omenyje vieną iš „žemdirbių“ įkvėpėjų Banaitį¹⁸⁸. Natūralu, kad atsitolinę nuo krikščionių demokratų, „žemdirbiai“ greitai rado bendrą kalbą su pastarųjų konkurentais dešiniajame sparne – Tautos pažangos partija. Su ja „žemdirbiai“ į 1920 m. Steigiamojo Seimo rinkimus nutarė eiti kartu ir blokavosi keturiose iš šešių rinkimų apygardų¹⁸⁹. Nors netgi vieningas dalyvavimas rinkimuose nė vienai grupei nė sėkmės neatnešė, glaudūs santykiai palaikyti ir toliau. 1920 m. rugpjūtį vykusioje pažangininkų partinėje konferencijoje bendradarbiavimo su „žemdirbiais“ palaikymas figūravo tarp esminių klausimų¹⁹⁰. Pažangininkai aiškiai vylėsi su „žemdirbių“ pagalba sėkmingiau įtakoti Lietuvos ūkininkus ir formuoti jų terpėje tvirtesnę atramą. Politinį bendradarbiavimą stiprino ir bendras dalyvavimas 1919 m. gruodį įsteigto Prekybos ir pramonės banko, turėjusio užtikrinti grupuočių finansinį užnugarį, veikloje (šalia pažangininkų čia figūravo tas pats Banaitis, kun. Konstantinas Olšauskas)¹⁹¹. Tenka pastebėti, kad „žemdirbių“ užsiimtoji politinė niša ir besirutuliojanti veiklos taktika tapo gana neparanki krikščionims demokratams. „Žemdirbiai“ nereikšė didelių politinių ambicijų, svarbiaisiais plačiosios politikos klausimais dažniausiai patikėdami kalbėti savo partneriams pažangininkams, vietoj to rodė nemažą aktyvumą dėl ūkininkų gerovės, jų interesų atstovavimui, krašto bendrojo ekonominio atstatymo ir sutvarkymo klausimais. Dėl to provincijoje ir netgi sostinėje nevengdavo kontaktų ir dažniausiai rasdavo bendrų sąlyčio taškų su dešiniausia Krikščionių demokratų bloko atšaka – Ūkininkų sąjunga, nes abi jėgos buvo orientuotos į tą patį gyventojų sluoksnį, deklaravo prioritetą ekonominei veiklai ir mažiau išprususiam provincialui dažnai buvo sunku susigaudyti jų skirtumuose. Mūsų nagrinėjamu laikotarpiu dar nestebima ženklėsiu apraiškų, kai žymiai didesnių politinių ambicijų turėję pažangininkai „žemdirbių“ kortą būtų panaudoję prieš krikščionis demokratų, bet buvo pakankamai aišku, kad tai tik laiko klausimas. Krupavičiaus ir jo bendraminčių lyderiaujamai partijai grėsė tylus rinkėjų bazės „nusiurbimas“ ir nesunkiai buvo galima įsivaizduoti situaciją, kai vieną dieną vietoj menkos „žemdirbių“ grupuotės jos ir Ūkininkų sąjungos pagrindu būtų

¹⁸⁸ [Mykolas Krupavičius] M. Keršys, „Iš dešinės ir iš kairės“, in: *Laisvė*, 1919-08-07, Nr. 92, p. 2.

¹⁸⁹ Algirdas Grigaravičius, „Steigiamojo Seimo išbandymas – būti be valdžios“, in: *Voruta*, Vilnius, 2021, Nr. 1, p. 28.

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 29.

¹⁹¹ *Ibid.*, 2020, Nr. 4, p. 45.

atsiradusi nauja stipri agrarinė partija, potencialiai besiblokuojanti ar net besijungianti su pažangininkais¹⁹². Manytume, kad krikščionių demokratų viršūnės, pirmiausia pats Krupavičius, puikiai suvokė besiklostančios situacijos rimtumą ir atėjęs tinkamam momentui pasistengė ją išspręsti.

Rugsėjo viduryje susirinkusioje Krikščionių demokratų partijos konferencijoje pozicija dėl žemės reformos svarstyta kaip pats paskutinis dienotvarkės punktas. Rugsėjo 14 d. klausimą referavęs Krupavičius prakalbo apie atlyginimo principą ir pareiškė, kad „būnant nuosakiems krikščionims reikia jį pripažinti, tačiau pripažinus atlyginimo principą, einant teisingumo dėsniais, reikės pareikalauti atlyginimo už visus mums padarytus kultūrinius, ekonominius ir politikos sryty nuostolius“; „Tik tuomet, kai dvarininkai mums apmokės tas sąskaitas, galėsime ir mes jiems mokėti už paimtąją žemę“¹⁹³. Kitaip tariant, krikščionių demokratų lyderis pasiūlė gudrią idėją, siekiant išbristi iš klampių teorinių ginčų ir gilėjančio intelektualinio susipriešinimo. Pasiūlymas faktiškai reiškė, kad atlyginimo už nusavinamą žemę klausimas verčiamas derybų objektu ir kartu kuriama situacija, kurioje besiderančioms pusėms būtų buvę racionaliausia abipusiškai atsakyti bet kokių atlyginimo pretenzijų. Sėkmingai realizavus tokį sumanymą, neatlyginimas už nusavinamą žemę jau būtų buvęs nepriekaištingai teisėtas ir nekeliantis abejonių. Itin reikšminga, kad šį pasiūlymą atspindinti rezoliucija konferencijoje buvo priimta „kone visais balsais“¹⁹⁴.

Tačiau šioje konferencijoje kun. Šultė jau nedalyvavo. Rugsėjo 19 d. *Laisvės* žinių iš Lietuvos skyrelyje pasirodė trumpa informacija iš Kupiškio, kad „žymus mūsų sociologas kun. d-ras Šultė“¹⁹⁵ jau kurį laiką rimtai serga. Esą jis didžiai susirūpinęs, kad negalėjo dalyvauti krikščionių demokratų konferencijoje. Ir jau labai greitai, spalio 1 d. toje pačioje *Laisvėje* pasirodė Krikščionių demokratų partijos Centro komiteto vardu pasirašytas nekrologas¹⁹⁶, kuriame pranešta, kad Šultė rugsėjo 29 d. mirė. Pasak teisės istoriko Alfonso

¹⁹² 1922 m. pradžioje iš krikščionių demokratų frakcijos Steigiamajame Seime išstojo keletas narių ir įkūrė Žemdirbių frakciją. Tai buvo per rinkimus krikščionių demokratų sąrašuose figūravę nepartiniai, patekę į juos kaip įtakingi provincijos veikėjai; žr. Damazas Treigys, „Žemdirbių frakcija seime“, in: *Tėvynės balsas*, Kaunas, 1922-05-23, Nr. 76, p. 1. Tai rodytų, kad nuo pat Steigiamojo Seimo darbo pradžios krikščionių demokratų bloko didesnio ar mažesnio skilimo, nubyrėjimo galimybė buvo reali.

¹⁹³ Liet. Krik. Demokratų Konferencija, in: *Laisvė*, 1920-09-19, Nr. 192, p. 1.

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Z., „Dr. Šultė serga“, in: *Laisvė*, 1920-09-19, Nr. 192, p. 2.

¹⁹⁶ „A. a. Kun. Daktaras Simanas Šultė“, in: *Laisvė*, 1920-10-01, Nr. 202, p. 1.

Vaišvilos, „kai kas šią žinią ano meto Lietuvoje perskaitė su neslepamu pasitenkinimu bei palengvėjimu ir pirmiausia – dvarininkai bei jų ideologiniai gynėjai, ilgą laiką nesėkmingai bandę „nutildyti“ užsispyrusį ir jiems nenaudingai sociologijoje mažesnius žemaitį“¹⁹⁷.

Pažangininkų *Tauta* tarsi negirdomis praleido žinią apie Šultės netektį, juo labiau kad turėjo ir apčiuopiamą pretekstą – leidinys tuo metu kelias savaites neišėjo dėl finansinių problemų¹⁹⁸. Vis dėlto netrukus pažangininkų ruporas vėl tęsė savo liniją. Spalio pabaigoje kun. Balčiūnas, tarsi polemizuodamas su mirusiu Šulte teologijos srityje, leidinyje paskelbė išsamesnį tekstą, kuriame nuosavybę („savastį“) kildino iš pirminės vadinamosios „žmonių teisės“ (*jus gentium*), kuri esanti „prigimto proto padiktuota“¹⁹⁹. Remdamasis šv. Tomu Akviniečiu, kuriuo mėgo remtis ir Šultė, Balčiūnas teigė, kad ši pirminė teisė egzistavusi dar prieš bet kokią valstybinę teisę ir jokia valstybinė valdžia negalinti jos revizuoti. Iš to ir kyla nuosavybės neliečiamumas, o ne iš „stambeldžių teisės“, kaip teigė Šultė²⁰⁰. 1920 m. lapkričio viduryje Balčiūnas paskelbė dar vieną tekstą, kuriame pašiepė Lietuvoje pasigirstančius kovos prieš kapitalizmą šūkius, nes, pasak jo, kapitalizmo Lietuvoje dar visai nesą, ir „atatinkamos sferos“ kaip tik turinčios dėti pastangas, kad jis atsirastų, kad nebūtų varžoma privati iniciatyva ir nuosavybė, nes nuo to priklausanti viso krašto gerovė²⁰¹. Bet tai, ko gero, ir buvo paskutinis 1920 m. didžiosios polemikos akordas, nes su šiuo Balčiūno tekstą talpinusiu numeriu pati *Tauta* baigė savo egzistavimą. Periodikos tyrinėtojas Leonas Gudaitis vykusiai pastebėjo, kad nelikus pažangininkų valdžioje, nutrūko ir jų *Tautos* išlaikymas valstybės išdo pinigais, todėl leidinys ir turėjo užsidaryti²⁰².

Įdomiausia, kad po *Tautos* likvidavimosi labai greitai, dar tais pačiais 1920 m., neliko ir jos pagrindinės oponentės krikščionių demokratų *Laisvės*. Tiksliau, pastarosios partijos leidinys tokiu pačiu pavadinimu buvo

¹⁹⁷ Alfonsas Vaišvila, „S. Šultė ir tolerancijos problema“, in: *Iš tolerancijos istorijos: Straipsnių rinkinys*, sudarė Jonas Balčius, Vilnius: Academia, 1992, p. 143.

¹⁹⁸ „Tautos“ administracija, „Kodėl buvome sustoję“, in: *Tauta*, 1920-10-16, Nr. 52, p. 1.

¹⁹⁹ Juozapas Balčiūnas, „Savasties ir žemės reformos klausimais“, in: *Tauta*, 1920-10-22, Nr. 53, p. 2.

²⁰⁰ *Ibid.*

²⁰¹ Juozapas Balčiūnas, „Kova su kapitalizmu Lietuvoje“, in: *Tauta*, 1920-11-12, Nr. 56, p. 2.

²⁰² Leonas Gudaitis, *Laiko balsai: Lietuvių literatūrinė spauda 1918–1923 metais*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 81.

nepertaukiamai leidžiamas toliau, bet tai jau nebuvo ta pati *Laisvė*, aštriai polemizavusi su *Tauta*. 1920 m. lapkričio 25 d. *Laisvės* numerio pirmame puslapyje pasirodė skelbimas, kad nuo gruodžio 1 d. „dabartinė“ *Laisvė* nustojaėjusi ir vietoj jos naujai susikūrusi spaudos bendrovė leis „didelį bepartyvį tautinėje dvasioje dienrašty“²⁰³. Jo būsimuoju redaktoriumi pristatytas Steigiamojo Seimo narys krikščionis demokratas Eliziejus Draugelis. Lapkričio 30 d., paskutiniame senosios *Laisvės* numeryje jos redaktorius Vytautas Bičiūnas naujam leidiniui linkėjo „nenuilstamai, teisingai tarnauti tai pačiai krikščionybės ir demokratybės idėjai“ ir čia pat prisiminė savo redaguoto leidinio turėtas „polemikos bylas“²⁰⁴. Kaip vieną aršiausių pažymėjo polemiką su *Tauta*, nes „gerb. Lėnas sykiu su prof. Voldemaru kiek tik įmanydami stengėsi mus apjuodinti“²⁰⁵. Tame pačiame numeryje vėl buvo pakartotas skelbimas dėl naujosios *Laisvės*, jau nurodant ir būsimuosius jos bendradarbius. Pastarųjų sąrašas daug ką pasako apie naujai besiklostančią situaciją, nes šalia krikščionių demokratų Krupavičiaus, Staugaičio, Bičiūno, Prano Dovydaičio ir kitų figūruoja ir... pažangininkai, tarp jų išskiliausieji – Smetona, Vaižgantas²⁰⁶ (*sic!*). Pirmiausia tai rodytų, kad mūsų anksčiau paminėtasis Krupavičiaus sumanymas dėl atlyginimo už nusavinamą žemę sprendimo ima duoti pirmuosius vaisius įveikiant susipriešinimą. Taip pat, kaip atvirai įvardijo Bičiūnas, „mirus Dr. S. Šultei, kuris reiškė mūsų mintis toje polemikoje, ginčai savaimi liovėsi“²⁰⁷. Tarp reikšmingų faktorių, lėmusių polemikos išblėsimą, taip pat tektų nepamiršti nurodyti ir reikšmingus Lietuvą tiesiogiai palietusius geopolitinius pokyčius, generavusius naują politinių jėgų konsteliaciją ir atitinkamai besikeičiantį bendrąjį politinį diskursą – juk kaip tik 1920 m. spalio pradžioje lenkų generolas Želigowskis užgrobė Vilnių, visas Lietuvos politines jėgas statydamas prieš naują realybę, kurios akivaizdoje turėjo būti peržiūrėtos ligtolinės tarpusavio nuostatos ir perdėlioti prioritetai.

Išvados. Po Pirmojo pasaulinio karo besikuriančios Lietuvos valstybės politinio spektro dešiniojo sparno pagrindinių jėgų – Krikščionių demokratų partijos ir Tautos pažangos partijos – esminiai skirtumai glūdėjo ne tiek

²⁰³ Eliziejus Draugelis, „Nauja „Laisvė““, in: *Laisvė*, 1920-11-25, Nr. 246, p. 1.

²⁰⁴ Vytautas Bičiūnas, „Pro domo sua“, in: *Laisvė*, 1920-11-30, Nr. 250, p. 1.

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ Eliziejus Draugelis, „Nauja „Laisvė““, in: *Laisvė*, 1920-11-30, Nr. 250, p. 1.

²⁰⁷ Vytautas Bičiūnas, „Pro domo sua“, p. 1.

programinėse nuostatose, kiek pačioje šių partijų prigimtyje, kas palaipsniui, bet neišvengiamai vedė prie jų tarpusavio prieštaravimų. Krikščionių demokratų partija savo veikimą grįsdama visuomenės partiškumo ir demokratizmo principais ir iš prigimties būdama į mases orientuota partija, greitai adaptavosi pokarinėje revoliucinės dvasios radikalizuotoje aplinkoje. Remdamasi tradicinėmis krikščioniškomis vertybėmis ji drąsiai ėjo į daugiausia tas pačias vertybes išpažįstančią tautą ir sparčiai virto gausiausia krašto jėga su atitinkamomis politinėmis ambicijomis. Jos vizijoje lietuvių tapsmas moderniaja tauta ir valstybe siejosi pirmiausia su tobulėjimu per praktinį veikimą – perimant ir čia pat diegiant vakarietiškas krikščionių demokratų patirtis, dirbant, klystant ir mokantis iš klaidų. Tuo tarpu pažangininkai manė, kad nevalia tradiciškai pasyvia, konservatyvia tautos daugumą staiga mesti į jai nepažįstamą, svetimą demokratinę aplinką, nes tuo neišvengiamai pasinaudotų įvairios priešiškos jėgos. Pirmiau buvo būtina tautą šviesti, auklėti, brandinti moderniam gyvenimui, kas jau buvo daroma nuo laikraščio *Aušra* laikų. Čia tampa ypatingas inteligentų – tautos lyderių – vaidmuo. Pažangininkai savo partiją pirmiausia ir suvokė kaip tokių inteligentų su ypatinga misija organizaciją. Todėl visai suprantama, kad iš pradžių pažangininkai visai nesistengė plėtoti ir stiprinti savosios organizacijos, bodėdamiesi masiškumo.

Krikščionių demokratų ir Tautos pažangos partijos gana konstruktyviai bendradarbiavo pradiniu nepriklausomos valstybės kūrimo laikotarpiu 1917–1919 m., kai dar nebuvo poreikio pasitikrinti paramą tarp plačiosios visuomenės ir tikrasis jėgų santykis buvo tik nuspėjamas. Krikščionys demokratai dėl bendrų valstybės interesų tylomis taikstėsi su pažangininkų nepamatuotos lyderystės ambicijomis, nors ir nebuvo jomis patenkinti.

Po 1920 m. Steigiamojo Seimo rinkimų partijos atsidūrė visiškai naujoje situacijoje. Krikščionys demokratai tapo pagrindine kraštą valdančia politine jėga ir nekvestionuojamai stipriausia partija, tuo tarpu žlugo ne tik pažangininkų pramatymai praversti į Seimą pagrindinius savo inteligentus, kurie ten toliau galėtų uždavinėti toną dešiniosioms jėgoms, bet ir pati partijos kaip savotiško inteligentų klubo koncepcija. Reaguodami pažangininkai ėmėsi bandymų bent įtakoti procesus krikščionių demokratų partijoje bei jos priiminėjamus sprendimus pagal savąją pasaulėžiūrą ir taip išlikti nors kiek įtakingiems. Kliautasi tuo, kad krikščionys demokratai esą neturi pakankamai intelektualinių pajėgumų ir neišvengiamai turėsią pasitelkti pažangininkus. Pagrindiniu viešojo poveikio įrankiu tapo laikraštis *Tauta*.

Krikščionys demokratai pažangininkų veiksmus suvokė ir priėmė visų pirma kaip pradėtą puolimą – ne tik prieš partiją, bet ir prieš pačią demokratinę Seimo instituciją. Tokį suvokimą stiprino ir Tautos pažangos partijos mėginimai diferencijuotai vertinti krikščionių demokratų veikėjus, nes jos kritika buvo nutaikyta į radikalesnio kairiojo sparno politikus ir jiems priklausantį partijos lyderį Mykolą Krupavičių. Tai atrodė kaip bandymas skaldyti partiją ir po to eventualiai su pažangininkų dalyvavimu lipdyti naują darinį. Taip manyti didžia dalimi skatino pažangininkų bendradarbiavimas su vadinamųjų „žemdirbių“ grupuote, atitolusia nuo krikščionių demokratų, ir bandymas per ją daryti poveikį lietuvių ūkininkams, buvusiems viena pagrindinių krikščionių demokratų atramų.

Įtampa augo ir pagrindiniu jos pretekstu tapo krikščionių demokratų bendrai su valstiečiais liaudininkais vykdoma socialinė politika, pirmiausia žemės reformos srityje. Pažangininkai kritikavo, jų manymu, pernelyg radikalius valdančiųjų žemės reformos užmojus, tačiau nesutarimų branduoliu tapo atlyginimo dvarininkams už nusavinamą žemę klausimas. Tautos pažangos partija kategoriškai atmetė variantą visai neatlyginti už žemę, tokį sumanymą prilygindama bolševikų politikai.

Kadangi kunigijos atstovai ne tik lyderiavo krikščionių demokratų partijoje, bet jų būta ir tarp pažangininkų ideologų, ginčas išsivystė ir teologinėje plotmėje, kartu susiliedamas su politiniu ginču. Daug ką lėmė ir individuali atskirų asmenybių pozicija – šiuo atžvilgiu ypač reikšmingu tapo kunigo Simono Šultės vaidmuo. Pastarasis griežtai stojo už neatlyginimą dvarininkams už žemę, argumentuodamas teologinėmis kategorijomis ir keldamas pažangininkų įniršį. Būtent Šulteį 1920 m. rugpjūtį spaudoje viešai susikibus su oponentais, prieštaravimai tarp krikščionių demokratų ir pažangininkų tapo ryškiai matomi visuomenei. Lygiagrečiai partinėje spaudoje vyko ir kiek ramesnė diskusija tarp nuosaikesnių abiejų partijų veikėjų.

Įtampa kulminaciją pasiekė 1920 m. rugsėjį, kai ryškėjo, kad politinis susiskaldymas ėmė jaustis ir tarp Lietuvos dvasininkijos. Tuomet Krupavičius savo partiečiams atlyginimo už žemę klausimu pasiūlė gudrią išeičių, neutralizuojančią kompensacijų dvarininkams svarbą. Iškart po to netikėtai mirė kunigas Šultė, o geopolitinėje plotmėje įvyko radikalus ir Lietuvai skaudus posūkis – lenkai užgrobė Vilnių. Visi šie faktoriai formavo naują situaciją, kurioje nesutarimai nustojo būti eskaluojami ir savaimė geso. 1920 m. pabaigoje buvę oponentai krikščionys demokratai ir pažangininkai jau planavo bendradarbiauti naujai steigiamame laikraštyje, keičiančiame ligtolinius abiejų pusių partinius leidinius, kas liudijo santykių pagerėjimą.

THE IDEOLOGICAL DIVIDE BETWEEN THE RIGHT-WING FORCES IN LITHUANIA ON SOCIAL POLICY AFTER THE 1920 ELECTIONS TO THE CONSTITUENT ASSEMBLY

Summary

The article examines the fierce ideological clash between the representatives of the Christian Democrats and the National Progress Party, both of the right-wing political spectrum in Lithuania, in the summer and autumn of 1920, which we have tentatively called the 'grand dispute'. The interest in this episode was prompted by the fact that, on the one hand, it is highly expressive and covered in detail in the press of the time, but at the same time it was very little studied in the historiography and not well known to the general public. The basis of the dispute lay in the differing views of politicians and public figures to the implementation of the inevitable social reforms in the nascent state, in particular, in the agricultural sphere. However, the course of the dispute showed that it was not limited to the issues of social policy, which were closely linked and intertwined with general aspects of domestic and foreign policy, law, morality, and even the direction in and the strategy of the development of the state. Thus, the narrative of the 'grand dispute' brings to the foreground and reveals the complex overall approach of the then right-wing politicians, who belonged to different groups, to the creation of independent Lithuania, its administration, its relationship with society and its individual strata, and, finally, to the perception of their own individual mission as leaders of society and the nation.

The study is structured in two quite independent parts. In the first part, the entirety of the polemic between the Christian Democrats and the Progressives, which was covered in surprising detail in the press (the 'grand dispute'), is presented in a coherent way both chronologically and along individual polemical lines. The second part outlines and highlights the conflict between the representatives of these parties as expressed and reflected in the dispute and public and political circumstances.

The research shows that the Christian Democrats and the National Progress Party cooperated quite constructively during the initial period of the creation of the independent state between 1917 and 1919, when there was still no need to test the support among the general public and when the actual balance of power could only be predicted. However, the upcoming election to the 1920 Constituent Assembly was changing everything. It then became apparent that the two parties were of different natures, which inevitably lead to contradictions. The Christian Democrats based their activities on the principles of social partisanship and democratism and quickly adapted to the post-war environment radicalised by the revolutionary spirit; based on traditional Christian values, they boldly went out into the nation that shared those values and quickly became the largest force

in the land, with political ambitions to match. Meanwhile, the National Progress Party particularly emphasised the role of the intelligentsia – the nation’s leaders – and believed that the traditionally passive, conservative majority of the nation should not be suddenly thrown into a democratic environment that was alien to it, but that it was necessary to educate, mature, and educate this majority in advance. The Progressives therefore perceived their party primarily as an organisation of the intelligentsia with a special mission of educating the nation, to which the mass scale was alien. It is only natural that in this situation, after the democratic elections, they were sidelined from leadership roles, while the Christian Democrats became the ruling party. The National Progress Party did not accept defeat and tried to influence the decisions of the Christian Democrats in various ways, even taking on the role of the initiator of such decisions. Failing to become the ‘brains of the government’, they began to attack and constantly criticise their former partners, primarily in the field of social policy. Tensions grew, and in the summer of 1920 the aforementioned ‘grand dispute’ broke out in the party press. On both sides of the argument, the clergy played a leading role. Much depended on the personal stance of individuals. The tension reached its peak in September 1920, when the political differentiation of the clergy became overt even at the national level. Yet by the end of 1920, an improvement in relations between the Christian Democrats and the National Progress Party was observed.